
Secció oberta

Una aproximació a l'espai públic mundial*

*per Juan José Bas Portero, Jordi Pérez Llavador,
José Reig Cruaños i Josep Solves Almela*

* Article lliurat el mes de febrer de 2002.

Presentació

La idea d'aquest article naix amb els esdeveniments de l'onze de setembre de 2001 i les seues conseqüències. Si abans hi havia hagut altres oportunitats, moltes, va ser aleshores quan tots els discursos van confluïr en el mateix punt: la materialització d'una referència abstracta d'espai públic mundial.

L'atac a les Torres Bessones, un esdeveniment que va ocórrer a l'àmbit local d'una ciutat, d'un estat, va ser entès immediatament com un fet mundial. És clar, ací radicava tota la seua força: simbòlicament, s'atemptava a la «capital del món» contra els pilars del sistema global per uns activistes del terrorisme internacional.

Per aquest motiu, el món va assistir en directe als fets; la reacció, tot i que diferent, va ser mundial i també les conseqüències. En el consegüent atac a l'Afganistan, els Estats Units van reclamar la legitimació de la societat mundial. Com es veu, és present en el rerefons de manera contínua l'apel·lació a un espai públic global.

Si se'l mira de lluny, el terme *globalització* no representa una novetat en les tendències socials. Tanmateix, és un dels conceptes més utilitzats pels mitjans de comunicació i per la literatura científica només des de fa uns anys. Potser siga l'experimentació quotidiana de les seues dinàmiques la que ha situat el terme en el referent popular. La mateixa lògica del sistema capitalista comportava la natural expansió dels mercats, però han estat les empreses transnacionals les que han desdibuixat definitivament les fronteres econòmiques. El món consumix productes idèntics que, consegüentment, marquen una certa identitat. Els mercats estatals ja no es miren a si mateixos, perquè se saben part d'un espai que els supera.

En el camp de la política, l'intent d'establir unes bases de convivència pacífica internacional tampoc no és d'ara, com ho demostra la difunta Societat de Nacions i la recuperació filosòfica per part de l'Organització de les Nacions Unides (ONU). Malgrat això, ha estat a la darrera del segle xx i a l'inici del xxi quan es considera viable (necessària?) la factualitat d'un sistema d'abast mundial. En aquesta situació tan feble, semblaria no tenir en compte l'ocorregut en 1989 com descriure, després d'aleshores, una homogeneïtat mundial.

I, finalment, en el terreny de la comunicació, esdevé tòpic referir la idea d'una *aldea global*, però ho és des de fa cinquanta anys. El debat sobre l'ordenació de la comunicació mundial ha estat motiu d'enfrontaments en diferents cimeres des dels anys seixanta; no obstant això, la implantació de la tècnica és hui quan ha fet perceptible el món des de la finestra de casa.

Aquesta aproximació s'efectua des de l'àmbit de les ciències de la comunicació, tan particular, tan interdisciplinari. Per això, s'han hagut d'observar tendències i resultats adreçats per altres disciplines, però sense voluntat d'endinsar-nos allà on segurament relliscaríem.

Presentem, doncs, quatre perspectives, més o menys tancades, realitzades amb propòsit de complementarietat. Cada part atén el que vam considerar un fonament imprescindible en el tractament de l'espai públic de qualsevol societat i, per tant, també del mundial. D'aquesta manera, partim d'una anàlisi de l'estructura de la societat món, de la seua evolució i tendències. En segon lloc, atenem a l'estudi de l'estructura comunicativa mundial, al seu desenvolupament i als debats internacionals al respecte, relacionat amb les polítiques comunicatives presents (i futures?) que el suporten. El tercer pilar necessari, inoblidable en un àmbit discursiu, apareix a través de l'agenda temàtica i els actors que modulen la controvèrsia. Finalment, la mateixa construcció de l'espai públic, com a concepte i realitat, com a descripció evolutiva i normativitat, tanca aquesta sèrie.

Encertat o no, estímem que la unió d'aquestes perspectives pot contribuir a fer una mica més nítid l'enfocament d'aquest objecte, esmunyedís, per altra banda. Si açò significa poder contribuir al debat, sense més intenció superba, l'objectiu que ens movia estaria acomplit.

1. El sistema d'estratificació social mundial

1.1. Premisses metodològiques

Per començar, ens hauríem de preguntar si es pot parlar d'un *sistema d'estratificació mundial*. I afrontar, si més no, dues qüestions per respondre mínimament aquesta pregunta. La primera és metodològica/conceptual, i es referix a la possibilitat d'aplicar el concepte d'*estructura social* a un àmbit superior a l'habitual: la societat. La segona és més empírica i ens situa front a la discussió sobre l'existència mateixa d'una *societat mundial*. Com es veurà, les dues qüestions estan íntimament relacionades.

El concepte de *societat mundial* és un dels problemes clau d'aquest article, perquè la idea mateixa de societat s'ha circumscrit sempre als relativament clars límits de l'estat o als més conflictius de la nació. I en aquest sentit, la idea de *societat mundial* —perseguida per uns, sospitada i temuda per altres— no deixa de ser això, una idea.

L'*estructura social*, per altra banda, es predica sempre de —o remet a— una societat concreta. És, per tant, un concepte adjacent o complementari del de *societat*. En conseqüència, només si existix una societat mundial es podrà parlar d'un *sistema d'estratificació mundial*.

La hipòtesi bàsica d'aquest article és que aquesta societat mundial existix, si més no, en certs sentits. I aquest article bàsicament es dedicarà a justificar aquesta existència i les previsible tendències en el seu desenvolupament futur. És, per consegüent, una hipòtesi complementària que aquesta societat es troba estratificada, està constituïda per parts desiguals i complementàries, i que aquest sistema d'estratificació respon, en general, a les mateixes característiques que l'estructura social de qualsevol societat concreta, amb diferències també significatives que ens encarregarem d'assenyalar.

Per tant, la nostra resposta a la primera pregunta formulada és, en principi, que hi ha una societat mundial i que es troba estratificada: presenta desigualtats observables i, fins i tot, predictibles. En tot cas, intentarem justificar una mica més la nostra hipòtesi.

a) L'existència de la societat mundial

L'últim debat al si de les ciències socials —de moment— és el que intenta respondre, precisament, aquesta mateixa pregunta: hi ha una *societat mundial*? El nostre objectiu ara no és exposar les postures concurrents a la discussió, sinó únicament justificar la nostra posició al respecte.

Recentment, James Petras (2001: 69), en un article publicat a *Voces y Culturas*, defensava que l'anomenada *tercera revolució científicoindustrial* (la de les noves tecnologies de la informació) no és sinó un mite, una faula:

Si realmente estuviéramos viviendo en una nueva economía fundada sobre las nuevas tecnologías de la información, esperaríamos que la introducción de esas nuevas tecnologías produjese un impacto significativo en el aumento de la productividad.

Fent ús d'un estudi de Robert Gordon, Petras nega que això s'haja produït; demostra que la majoria dels increments de la productivitat atribuïts a la informatització es troben al sector de fabricació d'ordinadors, amb efectes minúsculs a la resta de l'economia, quan és precisament l'impacte sobre la productivitat al conjunt de sectors —allò que s'anomena *productivitat multifactorial*— el que s'ha convertit en baròmetre fonamental d'una revolució tecnològica. Petras constata fins i tot que el període de menor creixement de la productivitat multifactorial en el segle xx fou el transcorregut entre els anys 1988 i 1996. És més, segons ell, és sostenible la hipòtesi contrària: que els nous sistemes d'informació tenen un efecte negatiu sobre la productivitat en la mesura que allunyen de les activitats més productives una enorme quantitat de capital. Això sí, segons Petras, el mite de la revolució de la informació ha servit ideològicament per a camuflar l'expansió imperialista del capitalisme nord-americà i europeu.

Per altra banda, Petras fa esment d'un estudi empíric realitzat per Helley, Pauly i Reich, les conclusions del qual refuten el mite de les anomenades *corporacions globals* perquè constaten els seus vincles amb l'estat nació i la seua estructura decisòria centralitzada a l'àmbit estatal. Es demostra així el caràcter imperialista, no «global», de l'expansió del capital multinacional i la primacia de les corporacions nord-americanes en la nova economia. La conclusió de Petras (2001: 74) és clara:

En estas circunstancias, la «globalización» es una ideología que oscurece la estructura real del poder y las formas de dominación [...] No hemos asistido a una revolución tecnológica, científica e informática que nos conduzca a la «globalización», sino a una expansión política, económica y militar que ha creado un nuevo orden mundial dominado por el imperialismo estadounidense.

La breu i contundent anàlisi de Petras és pot compartir, però pensem que no fa minvar la força d'una hipòtesi que accepte l'existència d'una societat mundial. Afirma, en tot cas, el seu caràcter desigual i injust, així com l'ús de la ideologia per a amagar els seus aspectes més rebutjables. Però no nega la seua existència. La presència d'unes forces econòmiques, militars, polítiques o culturals d'abast mundial és més que suficient per a afirmar l'existència d'una societat d'aqueixa mida. Una altra qüestió és la seua estructura.

b) L'estructura de la societat mundial

Si hi ha una societat mundial, ha d'estar estratificada. En classes, en estaments, en poder... Harold R. Kerbo ha sistematitzat recentment les característiques de tot sistema d'estratificació social al·ludint a les conseqüències de la interacció entre les relacions de propietat i les ocupacionals. El quadre dibuixat per Kerbo (1998: 255) afirma que en tot sistema social:

1. Existen clases bastante diferentes en relación con las divisiones objetivas derivadas de la posesión de los medios de producción y la posición en la estructura ocupacional.
2. Existe una clase alta que posee y/o controla los medios de producción y una clase trabajadora que carece de propiedad y que realiza tareas ocupacionales para los propietarios. Entre estas dos clases encontramos una clase media con escasa o ninguna propiedad de medios de producción, pero con una posición ocupacional alta.
3. La distribución de los recursos valorados se basa en buena medida en estas posiciones de clase.
4. Existe una dinámica de conflicto de clase y cambio basada en la distribución desigual de las recompensas en el sistema de clases.
5. Por último, existen varios mecanismos para mantener la posición privilegiada de los que están en la parte alta del sistema de estratificación.

La hipòtesi de Kerbo és que si reconeixem l'existència de relacions de propietat capitalista i una divisió ocupacional del treball més enllà de les fronteres estatals, hem de reconèixer també l'existència d'un sistema d'estratificació mundial amb característiques similars a les esmentades. Tanmateix, —diu Kerbo— la unitat d'anàlisi principal ja no serien les classes dins de les societats, sinó les societats mateixes. Això no obstant, —afegix— s'ha de recordar que dins de cada nació segueixen existint divisions de classe amb diferents interessos respecte als vincles internacionals.¹

Des d'aquest plantejament, es pot considerar que les anomenades *societats centrals* són equiparables a la classe alta i les *societats perifèriques*, a la classe treballadora; mentre que existiria una classe mitjana formada per les *societats semiperifèriques*. Es tracta, per tant, d'un sistema de classes basat en la relació de cadascuna de les societats amb les forces mundials de producció (Kerbo, 1998: 257).

Al igual que un sistema de clases dentro de una nación, las posiciones de clase en relación con el sistema económico mundial generan una distribución desigual de las recompensas o recursos. Las naciones centrales o de clase alta reciben la mayor porción de excedente de producción, mientras las periféricas reciben la menor.

La nostra anàlisi incorpora un matís important a la de Kerbo. Perquè, si bé acceptem l'existència d'un sistema d'estratificació mundial basat en la relació que cada estat manté amb la producció i la propietat, hem d'acceptar que la posició de classe dins de cada estat és l'element clau a l'hora d'obtenir més o menys beneficis del sistema productiu. Per a evitar una certa contradicció en la qual incorre Kerbo, hem d'assumir, per tant, que la unitat bàsica d'anàlisi continua sent la classe. Si una determinada societat està al centre o a la perifèria depèn, de fet, de la porció de propietaris o treballadors que albergue al seu si. El centre i la perifèria no són territoris físics, sinó econòmics. Una altra qüestió —com ara veurem— és que els instruments per a observar aquesta unitat d'anàlisi estiguen al nostre abast i que una aproximació com la nostra pugui abastar una comprensió empíricament solvent a aqueix objecte.

De moment, partim, per tant, de la hipòtesi que el món, la «societat món» es troba estructurada. I que aqueixa estructura respon bàsicament al concepte de *classe*, que, en aquest cas, s'aplica a l'àmbit planetari. Segons això, hi ha una classe alta, una classe mitjana i una classe treballadora mundials. Cal admetre també que dins de cadascuna d'aquestes classes hi ha diferències que poden associar-se a la posició central o perifèrica que cada facció ocupa a l'espai físic global. Però la clau

1. En la mesura de les possibilitats, eludirem l'ús del concepte *nació* —més problemàtic— i utilitzarem els termes *estat* i *societat* com a sinònims, fent abstracció de la possible distinció conceptual entre tots dos.

explicativa bàsica continua sent la posició que la classe ocupe respecte del mode de producció global.

Això vol dir que la nostra anàlisi, encara que es referisca en primera instància a les diferents societats o estats, remet directament al concepte de *classe*. De manera que quan afirmem que els EUA, per exemple, són un *estat central*, ens referim al fet que la societat nord-americana en el seu conjunt rep una major porció de l'excedent de producció del sistema global, però no oblidem el que és fonamental: que dins els EUA la porció major d'aqueix excedent el rep la classe alta, mentre que la classe baixa del país rep una porció molt menor. Per contra, si diem que Uganda, per posar un cas, és un *estat perifèric*, volem dir que rep una porció menor de beneficis per part del sistema global de la que reben les societats centrals, sense oblidar que a Uganda hi ha una classe alta que rep la major part d'aqueix benefici i que forma part, per tant, de la classe alta del món.

Ara bé, si aquesta és la nostra hipòtesi, per què no podem parlar únicament de classes mundials i oblidar directament les divisions polítiques en estats? Doncs, per dues raons: primera, perquè aquestes divisions existixen empíricament i tenen efectes sobre l'estructura del sistema mundial de producció; i segona, perquè l'artefacte fonamental que usarem per a fer l'anàlisi d'aqueix sistema és l'anomenat *índex de desenvolupament humà* (IDH), creat pel Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament i que començà a calcular-se anualment des de 1990.

L'IDH és un indicador econòmic, però no és únicament això. Tradicionalment, l'indicador de desenvolupament més utilitzat fou el producte interior brut (PIB) per habitant, calculat en relació amb el preu de mercat. Però aquest índex era, en moltes ocasions, molt deficient per a calcular el grau de benestar. Per la seua banda, l'IDH incorpora, a més del PIB (que referix la renda), l'esperança de vida al naixement i el nivell d'instrucció (format per l'índex d'alfabetització d'adults i l'índex brut d'escolarització de tots els nivells). Es tracta, doncs, d'un índex de desenvolupament que incorpora no només els elements clau del concepte tradicional de *classe*, sinó també altres que informen millor a una visió més ajustada del desenvolupament, tenint sempre en ment el concepte de *benestar* en un sentit ampli. És, per tant, un índex complet i eficaç; però, com no podia ser d'altra manera, es calcula per estats.

Atenent a l'IDH, que oscil·la entre el zero i la unitat, les societats —els estats— es classifiquen en tres grups: aquelles que tenen un «baix nivell de desenvolupament humà» (IDH inferior a 0,500); les que tenen un «nivell mig de desenvolupament humà» (IDH entre 0,500 i 0,799) i les que reunixen un «alt nivell de desenvolupament humà» (IDH de 0,800 o superior). Acceptant que, com qualsevol índex, és sempre susceptible de millora i que la seua aplicació ha de ser cautelosa, creiem que és el

millor instrument, en aquest moment, per a descriure el sistema d'estratificació social mundial, que és del que es tracta en aquest apartat. I la classificació que acabem d'esmentar és idònia per a distingir en aquest sistema una classe alta, una de mitjana i una de baixa, amb les excepcions fetes anteriorment.

Dit tot això, la pregunta ara és: quina és, de fet, l'estructura d'aquest sistema social del qual hem acceptat l'existència?

1.2. *L'estructura social mundial*

1.2.1. UNA BREU REVISIÓ HISTÒRICA

Seguint Wallerstein (1974: 60), la principal diferència entre un imperi mundial (com els de la premodernitat) i una economia mundial és que l'objectiu principal del primer és tant la dominació política com l'econòmica, mentre que en la segona és l'obtenció de beneficis econòmics.

Des que va començar a construir-se el sistema mundial modern, en els segles xv i xvi, sempre han existit una sèrie d'estats centrals que han competit entre si per la dominació econòmica de les societats perifèriques i per l'accés als recursos mundials. Segons Wallerstein, aquesta dominació es dona quan una societat té el lideratge durant un llarg període de temps i en tres dimensions econòmiques: la producció, el mercat i les finances.

Aquesta circumstància s'ha produït —segons aquest darrer autor— en tres ocasions: durant el segle xvii, amb l'hegemonia holandesa; entre 1815 i 1870, amb la Gran Bretanya com a màxima potència, i entre la fi de la Segona Guerra Mundial i els anys noranta del segle xx, amb el domini totpoderós dels EUA i de l'URSS. Aquests períodes foren d'una relativa estabilitat en el sistema mundial, mentre que entre aquests, quan l'hegemonia d'un estat no era suficient, el sistema fou dominat pel conflicte entre les societats centrals per a convertir-se en hegemòniques: la lluita entre Anglaterra i França, entre el primer i el segon període, i l'expansió d'Alemanya, el Japó, Itàlia i els EUA, fonamentalment, entre el segon i el tercer. És en aquest sentit que s'ha d'entendre la tesi de Boswell, segons la qual, quan s'expandix l'economia mundial i les societats centrals experimenten prosperitat econòmica, existix menys colonització (Boswell, 1989).

Des dels anys setanta, tanmateix, el domini econòmic i militar dels EUA i l'URSS sobre el sistema mundial donà permanents símptomes de debilitat. En el cas dels EUA, la seua economia es va veure afectada per un període de relativa decadència, al temps que perdia per primera vegada una guerra: la del Vietnam. Aquest declivi és, en bona mesura, el

responsable del creixement de la desigualtat en aquest país. Pel que fa a l'antiga URSS, ara sabem que el seu procés de desintegració començà també aleshores, justament quan la seua pròpia perifèria començà a alçar-se en contra del seu domini.

Pel que fa a la perifèria, Kerbo ha assenyalat que la conjuntura en la qual es troben aquestes societats és molt pitjor que la que tingueren les societats hui plenament desenvolupades, ja que aquestes comptaren amb un context d'una competència molt menor durant la seua fase inicial de creixement. Per altra banda, s'ha demostrat que les ajudes del centre que reben les societats perifèriques únicament tenen efectes positius a curt termini.

En tot cas, Kerbo afirma que la posició dels estats perifèrics en el sistema mundial influïx decisivament en quatre qüestions complementàries: a) l'existència d'una petita elit que obté la major part dels beneficis, b) la manca de poder de la classe treballadora, c) un altíssim nivell de desigualtat de la renda, i d) la perpetuació de sistemes polítics no democràtics.

Intentarem ara analitzar aquests factors per esbossar una perspectiva el més completa possible del sistema d'estratificació mundial actual.

1.2.2. L'ESTRUCTURA SOCIAL DEL MÓN ALS NOSTRES DIES

Qualsevol anàlisi d'una estructura social determinada —en el nostre cas, la del món— ha d'incloure, si més no, referències concretes a tres conceptes: el de *classe*, el d'*estatus* i el de *poder*, a través dels quals intentarem esbrinar l'estat actual dels quatre aspectes que acabem de citar.

1.2.2.1. Les classes socials

Pel que fa a les classes socials, abans que res hauríem de fer una puntualització: el concepte de *classe* s'usa ací com a referència estricta a la posició que els individus i els grups ocupen respecte del mode de producció global, sempre tenint en compte que, en tractar-se de la societat mundial, el concepte mateix topa, de vegades, amb sistemes socials concrets en els quals precisament la classe no és el factor principal. És el cas, per exemple, de l'Índia, on la casta continua sent la clau explicativa de l'estratificació. Farem, de moment, abstracció d'aquest aspecte i l'inclourem en apartats successius per donar-li la importància que li correspon.

La classe, per tant, hauríem de deduir-la d'indicadors com ara la renda (el PIB), l'ocupació i la propietat. Com ja hem apuntat, però, a causa de la brevetat de la nostra aproximació, ens conformarem a fer una rà-

pida ullada a l'IDH que, com hem advertit, té en compte d'un cop els indicadors econòmics clàssics i els de benestar i ens servix per a confeccionar una primera visió de conjunt relativament vàlida.

Si observem superficialment l'IDH publicat l'any 2000, ens trobem amb una estructura de classes constituïda per dos grups relativament equilibrats: una classe alta formada per 46 països (IDH de 0,800 o més) i una classe baixa de 35 (IDH inferior a 0,500); mentre que, enmig, trobem el grup més nombrós: 96 països amb un IDH entre 0,500 i 0,799, la classe mitjana mundial. L'opció metodològica correcta seria obtenir una visió conjunta de tota la dècada, però això és impossible, ja que a partir de l'any 1998 es feren modificacions per a l'obtenció de l'IDH i, per tant, des d'aqueix moment no es poden fer comparacions.

Si fem, però, una ullada a les dades fins al 1998, veiem que la classe baixa es manté; després d'una lleugera creixuda, la classe mitjana creix bastant sostingudament, i també ho fa la classe alta (taula 1). En termes de mobilitat social, això es podria expressar dient que hi ha una mobilitat ascendent relativament estable entre les classes mitjana i alta i una resistència acusada a la mobilitat social ascendent entre la baixa i la mitjana.

Taula 1

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
IDH alt	46	53	47	55	53	63	57	64	64
IDH mig	40	44	48	56	65	64	69	66	66
IDH baix	44	63	65	62	55	47	48	45	44
Total	130	140	160	173	173	174	174	175	174

Aquesta observació genèrica requereix, no obstant això, una sèrie de matisacions importants. En primer lloc, les limitacions pròpies de l'IDH, a les quals ja ens hem referit abans, a més del detall que el nombre total d'estats observats ha anat creixent al llarg de la dècada. En segon lloc, el fet que, si bé sembla cert que creix sostingudament la classe mitjana, també ho és que la mobilitat ascendent de la classe baixa és molt rígida i que s'inserix —en tot cas— en allò que s'ha anomenat *proletarització* de les classes mitjanes. El que s'intenta dir és que, lògicament, la mobilitat es produeix sobretot entre les capes més altes de la classe baixa i les més baixes de la mitjana, és a dir, que el que més augmenta és la part de la classe mitjana menys propietària i més proletaritzada en l'ocupació (llocs de treball menys remunerats i més inestables), així com la part menys preparada.

Les dades de la taula 2 demostren que perdura aquesta tendència general d'augment de la classe mitjana mundial i que, globalment, millora

la situació de la classe baixa, si ens fixem únicament en l'IDH. Tanmateix, el més fonamental que cal afegir a aquesta visió és la idea ja apuntada que al si de cada estat hi ha un sistema de classes. És a dir, que el repartiment dels beneficis és també desigual dins de cada país.

Taula 2

	1994	1995	1996	1997	1998
<i>Països industrialitzats</i>	0,909	0,911	0,911	0,919	0,893
<i>Països en desenvolupament</i>	0,563	0,576	0,586	0,637	0,642
<i>Països menys avançats</i>	0,331	0,336	0,344	0,430	0,435
<i>Total mundial</i>	0,746	0,764	0,772	0,706	0,712

Si es té en compte aquest darrer fet, el panorama és bastant diferent, encara que una il·lustració suficient requeriria un espai que no tenim. Kerbo (1998: 253-254) afirmava amb contundència al 1998 el següent:

Los datos de las Naciones Unidas nos revelan que a pesar de que el mundo podría alimentar con facilidad al total de la población mundial actual, cerca de 700 millones padecían hambre en 1993. Actualmente, otros datos de las Naciones Unidas indican que el 20 por 100 más rico del mundo posee el 85 por 100 de la riqueza, mientras el 20 por 100 más pobre tiene el 2 por 100. En cuanto a la renta, el 20 por 100 más rico recibe 150 veces la renta del 20 por 100 más pobre. Hace sólo treinta años esta proporción en lugar de ser de 150 a 1 era de 60 a 1.

1.2.2.2. Els altres elements de l'estratificació: estatus i poder

Al llarg del nostre article veurem quins rols interpreten els diferents subjectes de la societat mundial i intentarem esbrinar els valors que constitueixen la seua ideologia o mentalitat col·lectiva, si és que es pot parlar d'una tal cosa. És en aquest darrer sentit que ens interessarem pels mitjans de comunicació i el seu paper en la creació d'aqueixa mentalitat. De moment, però, farem alguns comentaris generals sobre l'estatus i el poder en la societat mundial per completar aquesta aproximació a la seua estratificació.

Pel que fa a l'estatus, no podem deixar d'esmentar el fet que precisament les societats menys desenvolupades són les que posseeixen un sistema de valoració social més rígid, és a dir, les que presenten una major desigualtat quant a la consideració del gènere, l'edat o el parentiu. Aquestes societats «tradicionals» són, a més, sistemes d'estratificació en els quals l'estatus s'adquirix bàsicament en nàixer i no amb l'esforç personal al llarg de la biografia. Aquestes característiques fan, lògica-

ment, més difícil la mobilitat vertical interna entre estaments i, consegüentment, la corresponent mobilitat vertical en el sistema global. I no poden deixar d'influir en la perpetuació dels alts índexs de desigualtat que ja hem citat, tant interns com mundials.

Quant a la mobilitat horitzontal, l'anomenada *globalització* forma part d'un context en el qual les migracions són constants. Tanmateix, com no podria ser d'altra manera, els estats continuen fermes en el manteniment de les seues fronteres i posant enormes dificultats al trasllat de persones, fins al punt que un dels elements de rigidesa més fàcils d'observar en el modern sistema d'estratificació mundial és aquest de l'escassa facilitat de moviments.

Aquests factors influïxen directament també en l'estructura interna i global del poder. Al si de les societats més pobres, com que són més desiguals, el 5 % més ric té una renda molt més alta que la dels seus homònims de les societats industrialitzades (Kerbo, 1998: 272). Aquesta elit depèn bàsicament de les multinacionals del centre per a continuar beneficiant-se'n i, en conseqüència, està molt interessada a aconseguir que la desigualtat del sistema global perdure. En termes polítics, l'instrument més eficaç perquè aquesta situació no canvie és el control exclusiu del poder, de manera que en aquestes societats és on més resistència trobem a la democràcia. La conseqüència lògica és un sistema de poder molt desequilibrat amb una força omnímoda de les elits i unes classes treballadores molt dèbils.

1.3. *Conflicte i canvi en el sistema d'estratificació mundial*

Malgrat la relativa rigidesa del sistema, aquest alberga dinàmiques constatables de conflicte i canvi. Durant els anys seixanta i setanta, per exemple, augmentà considerablement el nivell de violència política a la perifèria com a conseqüència de la incorporació d'aquestes societats a quotes una mica més altes de benestar. Kerbo ha assenyalat diversos factors com a possibles causes d'aquesta creixent oposició popular a la dominació, tant interna com externa: la comercialització de l'agricultura, que ha transformat la vida tradicional d'aquestes societats; el contacte més freqüent i estret de les seues classes baixes amb altres societats i segments de la població del mateix estat que viuen millor; el fet que algunes societats trencaren amb la dominació central durant la Guerra Freda i s'hagen convertit en exemples per a la perifèria, etc.

En aquest sentit, les anomenades *ideologies de la identitat* han fet un paper central. Els nacionalismes de tota mena, però també les religions noves o velles, el gènere i la sexualitat, i en general la pretensió de retrobar el jo en una societat cada vegada més complexa i insegura, s'han constituït en centre de desenvolupament de les idees i en guies per a l'ac-

ció, és a dir, en l'origen fonamental del canvi social del món globalitzat, fins al punt d'esdevenir, a través dels més diversos moviments socials, el major repte que ha d'afrontar la globalització (Castells, 1998).

Aquests moviments de creixent importància, òbviament, troben una també creixent resistència per part del centre: la resistència al canvi pròpia de tot sistema d'estratificació. Per una banda, les societats centrals han reaccionat ajudant les perifèriques amb programes i préstecs; però ja hem advertit que aquestes polítiques únicament són eficaces a curt termini i per a una part de la població: l'elit. Per altra banda, i aquesta ha estat la principal línia d'acció, el centre ha desenvolupat una permanent acció policial i militar, inicialment oberta i cada vegada més amagada (Kerbo, 1998: 283).

En tot cas, sembla clar que, tant per a les accions de protesta o reivindicació com per a les de repressió, l'actual conjuntura globalitzada obliga tots els sectors —els actors— socials a justificar el seu comportament, a legitimar-lo. I això perquè és en el terreny de l'opinió pública global on es juga l'autèntica partida del futur. Aquest fet és el que atorga als mitjans de comunicació del món un paper tan central.

2. Procés de globalització i estructura de la comunicació

Un dels actors en la configuració d'un espai públic mundial són els mitjans de comunicació, l'estructura dels quals reflecteix l'evolució social i política arreu del món. A més, la dita estructura està relacionada amb l'aplicació d'unes determinades polítiques normatives de comunicació, que tracten d'organitzar el sistema comunicatiu d'acord amb les coordenades bàsiques del model social i polític.

Tant la política com l'estructura de la comunicació social poden estudiar-se atenent diferents àmbits geogràfics, polítics i/o administratius, incloent-hi també les seues interrelacions, de manera que podem situar-nos en un hipotètic espai mundial des de la vessant comunicativa per tractar d'esbrinar si realment existix, com ha estat el procés de formació del dit espai, quines en serien les característiques més rellevants, l'evolució i la dinàmica, les limitacions i les mancances, les contradiccions i les tensions, etc.

De fet, el debat sobre la circulació internacional de la informació, vinculat a institucions internacionals com ara l'ONU i la UNESCO, ha estat un dels grans referents dins el camp d'estudi de l'estructura i la política de la comunicació, en què també cal afegir totes les anàlisis i les dades relacionades amb el desenvolupament i l'expansió dels mitjans de comunicació (processos de concentració multimèdia, creació de grups transnacionals de comunicació, mundialització dels mercats i dels productes culturals, aplicació de les noves tecnologies de la informació, etc.).

A partir de la perspectiva teòrica citada (estructura i política de la comunicació) i a través dels referents que han servit per a configurar l'evolució històrica, política i econòmica dels mitjans de comunicació, plantejarem una breu descripció dels principals debats sobre el sistema comunicatiu d'abast internacional i les seues vinculacions dins l'espai públic mundial.

Per abordar aquesta qüestió hem optat per la perspectiva cronològica, que ens permet apropar-nos als temes més actuals des de la contextualització històrica del fenomen, de manera que assenyalarem una sèrie de períodes que fan referència a diverses fases d'expansió del sistema internacional de la comunicació, a diferents vessants en la seua anàlisi teòrica i a diferents formulacions des de les polítiques internacionals de comunicació.

A títol indicatiu, comencem amb un primer període que va des de la fi de la Segona Guerra Mundial fins al 1960, caracteritzat pel debat jurídic sobre la llibertat i el dret a la informació. Entre el 1960 i la dècada dels anys vuitanta podem trobar un altre període on es concreten una sèrie d'iniciatives: el debat al si de la UNESCO sobre el Nou Ordre Internacional de la Informació i la Comunicació i l'aplicació de les anomenades *polítiques nacionals de comunicació* (PNC) per part dels països en vies de desenvolupament.

Finalment, a partir de la dècada dels anys noranta i durant els inicis del segle XXI estem assistint a un període caracteritzat pel procés de globalització: s'ha consolidat l'expansió internacional dels principals grups de comunicació (una tendència iniciada després de la Segona Guerra Mundial), s'ha produït la convergència econòmica entre diferents sectors industrials (sobretot les empreses de telecomunicacions i de l'audiovisual) i s'ha completat la implantació de les xarxes mundials de transmissió d'informació (Internet). En definitiva, s'ha confirmat el triomf de les tesis liberals (els principis neoliberals desenvolupats al llarg de la dècada dels anys vuitanta) en l'aplicació de les polítiques internacionals sobre mitjans de comunicació (amb especial incidència en el sector de les noves tecnologies de la comunicació).

2.1. *Primer període: el debat ideològic i polític sobre la llibertat d'informació*

El principi de la llibertat d'informació ha estat un referent històric en la consolidació dels sistemes democràtics,² a més de constituir el fona-

2. Cal citar com a exemples l'article XI de la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà (França, 1789): «La lliure comunicació d'idees i opinions és un dels drets més preciosos de l'home», així com el Bill of Rights de l'estat de Virgínia (EUA) i la primera esmena a la Constitució dels Estats Units, de 1791: «El Congrés no aprovarà cap llei restrictiva amb la llibertat de premsa».

ment jurídic per a la defensa de la lliure circulació de la informació i la comunicació. Després d'una utilització sistemàtica dels mitjans de comunicació com a instruments de persuasió i propaganda política (primera meitat del segle xx), a la fi de la Segona Guerra Mundial comença a defensar-se la necessitat d'apostar per un sistema comunicatiu internacional basat en la llibertat d'informació³ (Maherzi, 1999: 215).

En l'Acta de Constitució de la UNESCO (novembre del 1945), l'article 1 afirma com a objectiu d'aquesta institució afavorir el coneixement i la comprensió mutua entre les nacions mitjançant acords internacionals que tracten de facilitar la lliure circulació d'idees a través de la paraula i de la imatge. L'any 1946, la Resolució núm. 59 de l'ONU proclama que la llibertat d'informació és un dret fonamental de la persona i la pedra angular de totes les llibertats a la defensa de les quals es consagren les Nacions Unides.

En el mateix sentit, l'article 19 de la Declaració Universal dels Drets Humans (desembre del 1948) parla de la *llibertat d'informació*: qualsevol individu té dret a la llibertat d'opinió i d'expressió; això implica el dret a buscar, rebre i difondre informacions i idees per qualsevol mitjà d'expressió i sense limitacions de fronteres. Aquesta definició serà ratificada uns anys més tard per l'article 19 del Conveni Internacional sobre Drets Civils i Polítics (aprovat per l'Assemblea General de les Nacions Unides el desembre de 1966): qualsevol persona té dret a la llibertat d'expressió; aquest dret inclou la llibertat de buscar, rebre i difondre informació i idees de tota mena, sense limitació de fronteres, en forma oral, escrita, impresa o artística, o per qualsevol altre mitjà de la seua elecció.

Com veiem, l'objectiu més evident d'aquestes declaracions és aconseguir una estructura comunicativa basada en la lliure circulació de la informació, un requisit imprescindible per a consolidar i/o aconseguir la implantació de la democràcia com a model polític de referència en les relacions internacionals (Maherzi, 1999: 218). La clau interpretativa es troba en el context històric i polític: després de la Segona Guerra Mundial, la informació es converteix en un dels motius d'enfrontament entre els dos grans blocs (països capitalistes enfront de països comunistes) i en un element bàsic per a les estratègies derivades de la Guerra Freda.

Més enllà de les formulacions jurídiques sobre la llibertat d'informació, ens trobem davant un debat ideològic on s'enfronten dos models socials i polítics oposats: les democràcies occidentals, capitanejades pels Estats Units, reclamen la fi de les limitacions (fronteres) per a la recerca, recepció i difusió de les informacions i les idees, mentre que la Unió Soviètica i els països comunistes volen uns mitjans de comunicació

3. Per exemple, en la Conferència Interamericana sobre els Problemes de la Guerra i de la Pau (1945) es proclama per primera vegada «la llibertat de la circulació internacional de la informació».

controlats i al servei de l'Estat, així com un intercanvi mundial de la informació sotmès a acords internacionals i respectuos amb la sobirania de cada estat.⁴

El bloc capitalista defensa una doctrina democràtica i liberal aplicada a la comunicació social, mentre que la doctrina del bloc comunista està sustentada per la *teoria soviètica de la premsa*. En el primer cas, es defensen i es reconeixen als mitjans de comunicació una sèrie de funcions socials i polítiques clàssiques (vigilància de l'entorn social, correlació i interpretació dels fets socials, transmissió dels referents i dels valors culturals, etc.), mentre que en el segon cas els mitjans de comunicació s'entenen com un instrument polític al servei de la revolució comunista i per a l'educació del poble en els nous valors socials que se'n deriven.

A aquestes dues posicions que coincidixen, d'altra banda, en un objectiu comú —la defensa i l'exportació, a través del sistema comunicatiu, d'un determinat model econòmic i polític— anirà afegint-se a poc a poc la veu dels països en vies de desenvolupament, que a la fi constituïran un altre referent en el debat internacional sobre la circulació de la informació, tal com veurem en el període següent. En aquest cas, el context històric ens remet a l'última fase dels processos de descolonització, el resultat dels quals és un increment dels desequilibris econòmics i polítics arreu del món.⁵

2.2. Segon període: a la recerca d'un nou ordre mundial en la informació i en la comunicació

Com dèiem, les posicions i la veu dels països sorgits del procés de descolonització (dècades dels anys cinquanta i seixanta) marquen un punt d'inflexió en el debat internacional sobre els fluxos informatius i dona pas a un període caracteritzat per la recerca d'un nou ordre mundial en el sistema comunicatiu. Davant la doctrina del *free flow* (lliure circulació) defensada pel liberalisme, aquests països reclamen un espai comunicatiu propi a través d'un sistema de mitjans basat en l'equilibri internacional.

En un context històric i polític presidit per la Guerra Freda (amb l'amenaça nuclear) i el procés d'alineament internacional respecte als blocs capitalista i comunista, sorgirà un grup (l'anomenat *Grup de Països no Alineats*) que aprofitarà les institucions internacionals (ONU i UNESCO) per

4. Açò explicaria les greus dificultats de l'ONU per a poder arribar al consens polític, així com el to genèric i institucional de les declaracions sobre els drets humans i sobre la llibertat d'informació.

5. Els països en vies de desenvolupament aniran prenent consciència de les greus desigualtats Nord-Sud en aspectes econòmics, polítics i comunicatius, de manera que acabaran reivindicant iniciatives pròpies en el camp econòmic, polític i comunicatiu (aplicació de polítiques nacionals de comunicació).

denunciar els desequilibris en els fluxos informatius mundials (problema de les agències internacionals) i les desigualtats econòmiques (problema dels equipaments i infraestructures) i culturals (conceptes d'*imperialisme cultural*, d'*hegemonia*, d'*ideologia dominant* i d'*alienació*).

L'element central per a constatar els desequilibris informatius el trobem en el paper de les principals agències internacionals de comunicació (Associated Press, United Press International, Reuter, France Press, Tass), que estan en mans de les grans potències internacionals (Estats Units, Regne Unit, França i Unió Soviètica) i que són utilitzades com a instruments d'influència política, econòmica i cultural davant la resta del món.

Aquest predomini també reflecteix les diferències econòmiques entre els països desenvolupats i els no desenvolupats, de manera que els recursos emprats i el volum d'inversions en el camp de les comunicacions incrementa la distància entre el grup de països que controlen la producció de la informació i la cultura i aquells altres països destinats a convertir-se en consumidors d'aquesta producció.

A partir d'aqueixa realitat, el pensament social de tradició marxista formularà tot un seguit de conceptes que, en el fons, volen dir el mateix: la comunicació social s'ha convertit, dins el mode de producció capitalista, en una indústria cultural l'objectiu de la qual és crear una sèrie de valors i imposar una ideologia (competència, lògica mercantil, benefici econòmic, societat de consum) que s'exporta a la resta del món a través dels mitjans de comunicació (entesos com a instruments d'alienació política i d'hegemonia cultural).

Com pot apreciar-se, aquestos plantejaments són un reflex de les divisions polítiques en l'àmbit internacional i són claus per a entendre els enfrontaments al si de la UNESCO respecte de l'estructura internacional de la comunicació, un debat que ara referirem i en el fons del qual rau ja la reflexió sobre la globalització del sistema comunicatiu dins el context de la globalització econòmica i cultural (Herman i McChesney, 1999: 42):

En los años setenta la trayectoria y la naturaleza del emergente sistema global de los medios eran cada vez más aparentes; se trataba de un sistema en gran parte movido por los beneficios y dominado por compañías multinacionales instaladas en naciones capitalistas avanzadas, especialmente en Estados Unidos. Al mismo tiempo, el mundo había cambiado mucho durante el cuarto de siglo previo. En dicho periodo casi todas las colonias europeas en Asia y África se hicieron independientes. Y mientras en los años setenta aumentó la utilización mediática en lo que vino a llamarse el Tercer Mundo, había pocas razones para esperar que disminuyese durante generaciones la disparidad de los medios entre los ricos y los pobres, si es que lo iba a hacer algún día.

Amb aquesta cita els autors tracten de resumir i de constatar una tendència bàsica del sistema comunicatiu internacional des de la fi de la Se-

gona Guerra Mundial: allò més significatiu en aquest període ha estat el procés d'expansió internacional de les indústries culturals nord-americanes, amb el suport del principi de la lliure circulació (és a dir, de la llibertat d'empresa) i entossudides a trencar les barreres jurídiques i normatives (en definitiva, les fronteres) que s'havien imposat a través d'un equilibri polític inestable basat en la Guerra Freda.

Davant aquesta situació, el Moviment de Països No Alineats plantejarà a finals dels anys setanta el debat sobre un Nou Ordre Mundial de la Informació i la Comunicació (NOMIC), complementari de les discussions i propostes sobre un Nou Ordre Econòmic Mundial.⁶ Amb una certa perspectiva històrica, es tracta d'un vell debat que, no obstant això, encara pot resultar rellevant per a analitzar l'evolució del sistema internacional de comunicació (Sinclair, 2000).

Les raons apuntades per Sinclair (2000: 53) són les següents: proporciona una perspectiva teòrica i crítica sobre la política d'abast mundial, és un intent d'aportar alternatives en els fluxos internacionals de comunicació, va servir per a comprovar el poder real d'una organització global (la UNESCO va representar una prova del grau de col·laboració entre els estats), és un exemple de la influència de la Guerra Freda sobre el sistema comunicatiu mundial i, finalment, és un reflex del que va suposar el procés de descolonització i l'inici de l'època del postcolonialisme en les relacions internacionals.

A més, aquesta proposta va servir per a ampliar l'aplicació de les polítiques de comunicació a l'àmbit internacional i per a discutir la vinculació entre els fluxos informatius i les relacions econòmiques i comercials a escala mundial. Era la primera vegada que es discutia l'*statu quo* dels països desenvolupats (Herman i McChesney, 1999: 42-43):

Históricamente, los debates sobre la política de las comunicaciones habían sido algo de alcance casi exclusivamente local o nacional. En muchas naciones capitalistas de Europa occidental —al igual que en el Tercer Mundo— los intereses comerciales de los medios eran poderosos, pero no omnipotentes. Existían fuertes tradiciones de servicios no comerciales de medios y de comunicación. Los intereses comerciales se enfrentaron con otros segmentos de la sociedad respecto a la política de comunicaciones. En Estados Unidos, no obstante, los medios corporativos y las empresas de

6. El Moviment de Països No Alineats va ser un fenomen nou dins la política mundial en aquells moments i va iniciar-se amb un congrés de l'ONU sobre comerç i desenvolupament l'any 1964. Es tractava d'un grup prou nombrós de països del Tercer Món, la majoria dels quals havien aconseguit la independència feia poc temps. El moviment va consolidar-se al llarg de la dècada dels anys setanta i constituïx una resposta col·lectiva a la política de la Guerra Freda: en lloc d'alinear-se en un dels blocs, cal trobar una tercera via per defensar els interessos comuns a través de l'ONU i la UNESCO. L'any 1974, a petició d'aquests països, l'ONU va aprovar una Resolució sobre un Nou Ordre Econòmic Internacional, precedent immediat del debat en la UNESCO sobre un Nou Ordre Mundial de la Informació i la Comunicació (Sinclair, 2000: 56-57).

comunicación gobernaban con poca oposición y las únicas batallas que contaban eran entre rivales. La política internacional de comunicaciones, por otra parte, había arbitrado históricamente las relaciones entre estados nacionales, aceptando el existente equilibrio de poderes tal como estaba.

El NOMIC denuncia el sistema mundial de la comunicació pels greus desequilibris quantitius i qualitius (recursos informatius) entre el Nord (països desenvolupats) i el Sud (Tercer Món). Una de les causes apuntades és el monopoli exercit per les potències occidentals sobre les agències de notícies, que responen exclusivament a les necessitats d'aqueixos països. També es critica el predomini en les indústries culturals i d'entreteniment, que ha servit històricament per a imposar el mode de vida occidental als països del Tercer Món i per a retallar la seua sobirania nacional (teoria de l'imperialisme cultural). En general, darrere d'aquestes crítiques als mitjans globals s'amaga una crítica al mateix sistema capitalista, en la línia del socialisme soviètic, i a les grans desigualtats generades per l'economia globalitzada, en la línia de les teories nacionalistes contra l'imperialisme (Herman i McChesney, 1999: 43).

Davant aquestes reivindicacions, la UNESCO va crear l'any 1976 una comissió específica, presidida per Sean McBride, per analitzar el sistema comunicatiu internacional i per proposar les solucions més adients, les quals van plasmar-se en un informe presentat l'any 1980 (McBride, 1980). En aquest text es feia una crida a l'eliminació dels desequilibris en la informació internacional i s'apostava per les polítiques nacionals de comunicació com a instrument útil per al desenvolupament econòmic dels països del Tercer Món.

Així mateix, l'informe tractava de mantenir la tradicional defensa de la UNESCO al principi de la lliure circulació de la informació i apostava per la desaparició dels monopolis estatals en la comunicació, una manera d'aproximar-se a les tesis defensades pels països occidentals, que no estaven d'acord amb els plantejaments del NOMIC: de fet, van considerar-lo un atac frontal a la llibertat de premsa. També s'apunten algunes raons que justifiquen aquesta posició (Herman i McChesney, 1999: 44):

Más aún, la campaña de los años setenta y ochenta para un Nuevo Orden Mundial de la Información y la Comunicación (NOMIC) fue más un desafío retórico que una amenaza política organizada contra el *status quo* global [...] la mayoría de las naciones del Tercer Mundo podían haber hecho más de lo que estaban haciendo para promover medios locales y servicios alternativos de noticias. Gran parte de la campaña era una operación de «limosneo», al pedir a las compañías de los medios occidentales que redujesen los beneficios de sus operaciones (sin obtener nada a cambio) y a los gobiernos occidentales que donaran capital para invertir en las comunicaciones del Tercer Mundo, sin otras razones aparentes que el espíritu de caridad cristiana. Como era de prever, esta campaña estaba condenada al fracaso desde el principio.

Les potències occidentals entenien que les peticions del NOMIC eren contradictòries i molt genèriques, a més de considerar-les una agressió directa al *modus operandi* de les companyies multinacionals i dels mitjans de comunicació internacionals: s'atorgava el poder i el control respecte de les polítiques de comunicació als governs, en detriment de l'autoritat dels mercats. Des de la publicació de l'*Informe McBride*, els mitjans de comunicació occidentals van articular una campanya de desprestigi acusant la UNESCO de permetre i justificar la censura informativa i ideològica a les dictadures del Tercer Món (Herman i McChesney, 1999: 45).

Finalment, els Estats Units i el Regne Unit varen abandonar la mencionada institució el 1984 i el 1985, respectivament. Amb aquesta decisió, havia fracassat l'intent de definir les regles del joc en l'accés mundial a la informació i de debatre a escala internacional les polítiques de la comunicació (Herman i McChesney, 1999: 46):

La retirada de la UNESCO reflejó el debilitamiento del poder del Tercer Mundo, con muchas naciones demasiado preocupadas por la supervivencia y demasiado dependientes de los gobiernos occidentales, del Fondo Monetario Internacional y del Banco Mundial como para tomar posiciones hostiles a los intereses dominantes globales [...] La retirada de la UNESCO reflejó también un amplio cambio en la política estadounidense y occidental en los ochenta, con una inclinación hacia una agresiva política global de mercado, personificada por Thatcher y Reagan y a menudo descrita como neoliberalismo.

2.3. *Tercer període: triomf del liberalisme i globalització comunicativa*

Mentre la UNESCO era víctima de les estratègies polítiques internacionals derivades de la Guerra Freda (el sistema internacional de comunicació n'era l'excusa), les principals indústries comunicatives dels països desenvolupats (especialment els Estats Units) prenen posicions en els mercats internacionals i es preparaven per a la batalla final: és el triomf del neoliberalisme i de la globalització econòmica, l'adveniment d'un espai mundial per a la comunicació i la informació.

Aquest fenomen, característic des dels anys vuitanta ençà, ha estat àmpliament estudiat i debatut, encara que només n'apuntarem les principals tendències: la transnacionalització i la concentració en la propietat dels mitjans, la convergència econòmica entre els diferents sectors productius, el desenvolupament de les noves tecnologies de la comunicació, la mundialització dels mercats i de les audiències, l'estandardització de la producció informativa i la construcció d'un espai públic mundial.

El context històric i polític també ens ajuda a clarificar la nova situació internacional, caracteritzada per la fi de la Guerra Freda. A les acaballes

dels anys vuitanta es produïx l'obertura democràtica en la Unió Soviètica i en l'antic bloc dels països comunistes, mentre que en els països menys desenvolupats també hi ha variacions significatives: la majoria estan fent el salt cap al capitalisme i la democràcia i en alguns casos això ha permès que entren a formar part de la producció de béns culturals i informatius.

En definitiva, la nova situació internacional obligarà la UNESCO a plantejar noves mesures i noves estratègies en el camp de la comunicació. Les premisses de la nova etapa són molt clares: el principi de la llibertat d'informació i de la llibertat de mercat presidirà el desenvolupament dels mitjans de comunicació arreu del món. La Conferència General celebrada en novembre de 1989 planteja tres objectius bàsics (Maherzi, 1999: 221):

1. Promoure la lliure circulació d'informació a escala nacional i internacional.

2. Garantir una difusió més àmplia i equilibrada de la informació, sense limitacions de la llibertat d'expressió.

3. Enfortir les estructures comunicatives dels països en vies de desenvolupament, a través del Programa Internacional per al Desenvolupament de la Comunicació (PIDC).

Això vol dir que l'estratègia de la UNESCO radica en el fet de mantenir obert el front de l'equilibri en el sistema comunicatiu mundial sense posar en dubte el principi de la llibertat de premsa i la lliure circulació de la informació (cal recuperar la confiança dels Estats Units i del Regne Unit): no es tracta de debilitar el fort sinó d'ajudar el més feble. Per això, és necessari que el PIDC compte amb suport financer per part de les potències industrials, encara que les ajudes internacionals han anat retallant-se a poc a poc.

A partir d'aqueix moment, les polítiques de comunicació aplicades en l'àmbit internacional estaran basades en la doctrina del liberalisme econòmic. Així, la llibertat en el negoci de la informació és l'única garantia per a consolidar les llibertats democràtiques i el mercat és un instrument eficaç per a regular la vida social. Al mateix temps, es proposen canvis respecte de les polítiques nacionals de comunicació: deixen de ser considerades un instrument contra la dominació política, econòmica i cultural i passen a ser mecanismes a favor del desenvolupament econòmic, proposades en defensa de la identitat cultural i mesures per a reforçar la democràcia, la participació política i el pluralisme.

Les conseqüències sobre el sistema comunicatiu són evidents: en la dècada dels anys noranta s'incrementaran les desigualtats econòmiques i comunicatives entre els països industrials i els països més pobres. Hi ha un procés accelerat d'internacionalització dels mitjans de comuni-

cació (per exemple, amb la creació de grans cadenes transnacionals com ara Star TV, CNN, MTV) que reforça el predomini occidental en la producció i distribució de béns culturals i comunicatius.

Segons Quirós (1998: 25-26), el sistema capitalista mundial configura les relacions internacionals i la informació és una mercaderia fonamental a l'hora de definir les polítiques globals de dominació. El sistema internacional d'informació presenta, per tant, les mateixes desigualtats, desequilibris i característiques que el sistema polític internacional: diferència quantitativa i qualitativa de recursos entre el centre i la perifèria, nombre molt reduït de països emissors d'informació (concentració en conglomerats transnacionals) i manteniment dels fluxos informatius unidireccionals. En definitiva, una absència de reciprocitat i d'influències mútues (diàleg) entre els actors informatius.

D'altra banda, Daniel Jones (2002) ens recorda la superposició de diferents espais de comunicació i caracteritza l'espai global de la comunicació com una conseqüència de l'expansió econòmica, financera i de les noves tecnologies de la informació, així com la seua aplicació als mitjans convencionals (premsa, ràdio i televisió) i a les indústries culturals (cinema, fonografia, publicitat). La transnacionalització tecnològica i empresarial dels grups multimèdia nord-americans, europeus i japonesos va unida a la transnacionalització dels productes culturals i informatius, les audiències i els mercats publicitaris.

Aquest procés ha derivat en una clara situació d'oligopoli en les indústries culturals i en el sector audiovisual, exactament el mateix que havia passat unes dècades abans en el cas de les agències internacionals de comunicació. Així, la major part dels mercats mundials estan controlats per un grapat de grups empresarials: Vivendi Universal (França), Grup Bertelsmann (Alemanya), EMI (Regne Unit), Sony (Japó), AOL Time Warner (Estats Units), Disney (Estats Units), News Corporation (Austràlia), Viacom (Estats Units) i Seagram (Canadà). Això té una gran importància econòmica i implica una capacitat d'influència social sense precedents, que podria provocar canvis en la correlació de forces des del punt de vista polític (Jones, 2001).

Al mateix temps, cal destacar la supervivència dels espais locals i regionals de comunicació i l'eclosió de nous espais (Amèrica Llatina, Àsia, països àrabs, Àfrica) que incrementen la competència internacional, sense oblidar els països menys desenvolupats que han optat per integrar-se a través de les noves tecnologies (Índia, Corea del Sud i Xina). Aquestes noves realitats enceten nous debats com ara la dualitat entre estructura comunicativa global i estructura comunicativa local (el concepte *glocal*) i han permès superar el vell debat sobre l'imperialisme cultural: els conceptes de *dependència* i *hegemonia cultural* han estat substituïts pels de *sincretisme cultural* i *cultures híbrides* (Sinclair, 2000: 119-130).

En general, l'evolució històrica a les acaballes del segle xx i als inicis del segle XXI ens mostren un major grau d'interdependència econòmica i cultural entre les diferents zones d'influència mundial. La línia entre el Nord i el Sud (malgrat els desequilibris econòmics) és cada vegada més difusa a causa del creixement econòmic de molts països. Un element clau per a entendre el desenvolupament és l'aplicació de les noves tecnologies de la informació i la comunicació, sobretot l'expansió mundial de la xarxa Internet.

De fet, la globalització ha estat vinculada a les xarxes mundials de transport de la informació, que han servit per a transformar els productes culturals i han generat el valor afegit d'una nova economia basada en la importància dels recursos immaterials (programari). Al mateix temps, apareixen noves amenaces i nous reptes: els mitjans de comunicació, sotmesos al principi de la llibertat econòmica i a la lògica del mercat, s'enfronten al problema de la concentració en l'oferta, a la manca de pluralisme democràtic i a la pèrdua progressiva de les identitats culturals i nacionals, de manera que el paper i les funcions polítiques dels estats també han entrat en crisi amb la mundialització dels mercats (Maherzi, 1999).

Davant la situació actual, el plantejament de la UNESCO podria resumir-se en els següents punts:

1. Defensa de les llibertats fonamentals (sobretot la llibertat de premsa) i del desenvolupament de la comunicació social per a assegurar el futur de les noves democràcies (Europa de l'Est i països del Tercer Món) a través d'uns mitjans de comunicació lliures, independents i plurals (tant els públics com els privats).

2. Especial interès en el desenvolupament de les noves tecnologies digitals i en la seua aplicació social (societat de la informació), amb l'objectiu d'assolir una societat del coneixement.

3. Plantejar la necessitat d'una reflexió de la comunitat internacional sobre els mitjans de comunicació com a instruments al servei de la humanitat.

Els nous reptes del sistema comunicatiu internacional serien l'accés universal a la informació, la globalització del coneixement i el desenvolupament econòmic i tecnològic. Les noves tecnologies permeten l'accés universal a l'educació, la sanitat, la formació i la cultura a través de les xarxes mundials, però les diferències econòmiques i financeres entre els països continuen provocant forts desequilibris: és possible compaginar una informació d'elevat valor estratègic i uns preus assequibles? (Maherzi, 1999).

La conclusió no pot ser optimista: l'accés no és possible sense recursos econòmics i són els productors d'informació i ficció els qui fixen els

preus per a la venda i la difusió dels productes. Dit d'altra manera: els coneixements s'han convertit en un recurs amb un alt valor econòmic, per la qual cosa és necessari un marc reglamentari (polítiques de comunicació) per a assegurar el lliure accés a la informació, la lliure competència i el pluralisme.

La globalització de l'estructura comunicativa implica una acceleració del procés d'industrialització de la cultura i la competència entre els conglomerats mundials. El resultat ha estat un procés de concentració dels actors mediàtics que amenaça la llibertat d'informació, el pluralisme polític i la diversitat cultural. Com veiem, tampoc el nou ordre mundial de la comunicació no està exempt de crítiques, ja que presenta certs avantatges i certs riscos: el desafiament consisteix a fer compatible la llibertat d'informació i la defensa de la identitat cultural amb el procés de globalització econòmica i la mundialització dels mercats (Maherzi, 1999).

Un dels conceptes més debatuts actualment és el de *societat de la informació*, una manera de definir el model social i polític sorgit de les tendències que hem sintetitzat en les línies precedents. Entès d'una banda com un fenomen força positiu, els defensors de l'expansió mundial de les noves tecnologies i de l'economia global veuen en la societat de la informació l'única eixida possible per a garantir el sistema democràtic i les llibertats fonamentals. D'altra banda, les veus més crítiques reconeixen que es tracta d'un procés inevitable, però alerten de nou sobre els perills dels desequilibris econòmics, la tirania dels mercats i l'absència d'un veritable espai públic on debatre les qüestions socials i polítiques que afecten la humanitat.

Els progressos tecnològics aplicats al camp de la comunicació s'han concretat en l'anomenada *revolució digital* i en la convergència entre els sectors de la informàtica, les telecomunicacions i la indústria audiovisual. D'aquesta manera, Internet es converteix en l'element central del sistema comunicatiu mundial i s'inicia el debat internacional sobre les autopistes de la informació.⁷ A més, el desenvolupament de l'economia de la informació, basada en la venda de les activitats i els serveis (fort increment en la demanda de programari), està relacionat amb el procés de desregulació i el triomf de la llibertat comercial (gràcies a institucions internacionals com ara el GATT i l'Organització Mundial del Comerç (OMC)).

De nou caldria recordar els aspectes menys positius: per una banda, les divergències econòmiques entre els països productors de tecnologia i els països consumidors són cada vegada més grans i, per l'altra, el concepte d'*informació* com a servei públic ha entrat en crisi davant l'hege-

7. El Pla Mundial per a Desenvolupar les Autopistes de la Informació va aprovar-se l'any 1996 a la Conferència General de Midrand (Sud-àfrica).

monia d'un model comunicatiu que entén la informació com a mercaderia: estandardització i trivialització dels productes culturals i els continguts.

Quant a l'aplicació actual de les polítiques internacionals de comunicació, en el context de l'economia global, aquestes han estat basades en el control de la desregulació i en el protagonisme de les telecomunicacions. L'objectiu prioritari, marcat per les àrees de major influència mundial (Estats Units, Japó i Unió Europea), és aconseguir la competitivitat i consolidar els mercats mundials a través de les economies d'escala.

En conclusió, s'om en un període històric en què destaca l'acceleració en el procés d'estructuració mundial de la comunicació, la qual cosa haurà de tenir repercussions sobre la configuració d'un espai públic mundial. La globalització dels mitjans de comunicació és un reflex de la competència mundial pels mercats i les audiències, de manera que està lliurant-se una forta batalla per ocupar els espais internacionals de mediació simbòlica.

Tot i que podem destacar aspectes positius d'aquesta globalització, com ara la fi dels monopolis estatals, l'expansió horitzontal dels intercanvis culturals i la ràpida difusió de les cultures populars a través del món o bé l'exportació internacional dels valors democràtics occidentals, sembla que els pronòstics no són gaire optimistes pel que fa a les repercussions sobre l'espai públic mundial (Herman i McChesney, 1999: 22-23):

Nuestra opinión, por el contrario, es menos optimista. Consideramos que el efecto primario del proceso de globalización —el hecho crucial de la globalización y la manifestación de la fuerza de las grandes potencias y de las compañías multinacionales cuyos intereses sirven— es la implantación del modelo comercial de comunicación, su extensión a las telecomunicaciones y al «nuevo medio» y su gradual intensificación bajo el imperio de la competición y de las presiones. El modelo comercial posee su propia lógica interna y, como está en manos privadas y se basa en la ayuda de los anunciantes, tiende a erosionar el espacio público y a crear una «cultura del entretenimiento» que es incompatible con un orden democrático. Los productos de los medios tienden a convertirse en bienes de consumo y son creados para servir objetivos de mercado, no necesidades ciudadanas.

3. Els actors de l'escena mundial: agents i agendes de l'espai global

Per més natural que pugui parèixer el camí cap a la globalització, no hauria de veure's com un fenomen inexorable, com un desplaçament unidimensional sobre la línia recta de la història. La major prova que no

es tracta d'un camí obligat entre el local i el global és que la tendència a la globalització, vista com una uniformització o una subjecció a un conjunt de regles de joc comú, ha estat produint des de sempre la reacció contrària, que podríem anomenar *de fragmentació o recerca d'espais locals*. Aquesta reacció ha anat alimentant tota mena de particularismes col·lectius, reafirmats enfront de, o recolzats en, el global. És el cas de l'auge de molts moviments nacionalistes i d'afirmació cultural i també de certes xarxes de solidaritat local, com els microcrèdits, els episodis d'afirmació indigenista i altres iniciatives semblants.

Fins i tot, com assenyala Attinà, «el mismo complejo de causas materiales e ideológicas que acelera la globalización, favorece la individualización, la formación de un mundo en el que el sujeto concreto —el individuo (hombre, microgrupo, región, nación, Estado, cultura, civilización)— está en condiciones de (factores materiales) y está legitimado (factores ideológicos) para promover su autonomía y autoorganización» (Attinà, 2001: 161).

Els complexos processos que han promogut l'actual salt a la mundialització arranquen de molt enrere —podríem remuntar-nos fins i tot als processos desencadenats per l'arribada de l'or i de la plata americans—, però s'han desenvolupat especialment a partir de l'acció dels organismes de Bretton Woods —Fons Monetari Internacional (FMI), Banc Mundial (BM), General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)— amb vista a la reducció de les barreres que s'oposaven al lliure comerç i a la circulació de capitals. La crisi del sistema de Bretton Woods en els anys setanta va obrir la porta a una sèrie de modificacions estructurals que porten a redefinir el paper dels organismes multilaterals de cooperació. Les bases, doncs, d'aquest procés són de caire econòmic. Però l'oportunitat i la possibilitat són d'un altre tipus. L'oportunitat, i també l'empenta decisiva, va ser la fi de la Guerra Freda i el col·lapse del bloc soviètic, la possibilitat i el fonament tècnic el posà el creixement d'Internet i l'economia virtual. La incorporació, més o menys entusiasta, a l'economia mundial, l'acceptació de grat o per força del paper que se li assigna a cada un és un procés que depèn d'una sèrie de decisions preses al cim per a les quals l'única restricció, quan existix, és l'opinió pública nacional.

Els processos de globalització han de veure's, per tant, com a complexos d'opcions que afecten aspectes múltiples de la vida social, política i econòmica. Presentar el procés com a inevitable i les opcions concretes que l'integren com a les úniques disponibles podrà servir als propòsits d'aquest o aquell agent, d'aquest o aquell interès específic, però no ajuda a realitzar una discussió racional. El determinisme econòmic és expressió d'interès parcial: la inevitabilitat de la mundialització sempre significa, en realitat, l'obligació d'acceptar els termes en què fins ací ha estat plantejada, és a dir, globalització i liberalització dels processos de presa de decisions econòmiques per a així escapar més fàcilment al control democràtic. Les forces que pressionen a favor de la mundialització des dels seus

baluards de poder econòmic voldrien evitar qualsevol debat com a inconvenient o reaccionari i, per això, es mostren interessades a promoure organismes de negociació «discreta» en comptes de fòrums de discussió pública. Aquesta última és promoguda per les organitzacions que s'oposen a la globalització o la manera com s'està plantejant. La discussió sobre aquests aspectes, els debats sobre les mesures que avancen o posposen la interdependència, l'exploració de les conseqüències socials i la minoració dels danys, constitueixen la matèria discursiva sobre la qual es va teixint l'espai públic requerit pel nou escenari mundial.

La construcció simbòlica de l'espai públic global es realitza per mitjà de la interacció entre actors internacionals, pugnant per adquirir «visibilitat» i consagrar la seua interpretació de la realitat, i mitjans de comunicació que han de servir de vehicle a aquells objectius i que es mouen en un estret marc. El marge d'actuació dels mitjans està constret per la seua estricta obediència nacional (si més no, pel que fa a l'audiència, però també quant a l'estructura del control) i per la transposició acrítica de les rutines internes pròpies dels mitjans nacionals a una esfera internacional d'actuació.

La lògica dels mitjans en clau de conflicte és difícilment aplicable en l'esfera internacional, perquè els actors del conflicte són sempre subjectes nacionals en la consideració judicial, econòmica o política, encara que hagen transitat «ideològicament» cap al global. Així, els mitjans atendran les zones on esclaten conflictes (guerres, crisis humanitàries, manifestacions de protesta) sense haver atès la cobertura informativa del context en què sorgixen (efectes socials de la globalització). Aquest fenomen, que ja es coneix en la pràctica informativa en àmbits nacionals, es veu accentuat quan el transcendim per les mateixes dificultats del treball informatiu quotidià en el gran espai, de manera que, ara com ara, l'eventual construcció d'un espai públic global s'assenta en el relat mediàtic dels conflictes, clarament en mans de les elits dominants a Occident.

Però el relat depèn, primordialment, de l'existència i la qualitat dels mitjans i de l'acció dels actors.

3.1. *Mitjans nacionals i mitjans globals*

Els mitjans de comunicació segueixen, en general, organitzats nacionalment. De moment és només el grau d'atenció als *temes globals* el que està canviant. Com era d'esperar, són els grans fòrums els que demanen l'atenció mediàtica, i això configura un tipus de discurs informatiu tan sensible a les fonts oficials com retardatari amb les alternatives. Les institucions multilaterals i els fòrums i trobades públiques disposen de recursos per a controlar el flux d'informació, l'accés als grans mitjans i fins i tot la «qualitat» del discurs informatiu resultant. Michael Kinsley (2002: 2),

de *The Washington Post*, ha revelat recentment un d'aquests mecanismes, empleat en Davos-Nova York i arreplegat en la guia oficial per a participants, i que consistix a classificar les acreditacions de premsa en dues categories: *companys dels mitjans* (amb distintius blancs i accés discrecional) i *premsa informativa* (distintius taronges i limitacions severes que arriben a la prohibició d'accés als actes del Fòrum). El domini dels gabinets de premsa no és el camp de l'antiglobalització ni dels moviments de protesta. Aquests últims es refugien en Internet i alguns mitjans locals mentre no aconseguen reclamar un protagonisme major per mitjà de l'espectacularitat de les seues accions als carrers.

Al costat dels mitjans nacionals han anat apareixent els transnacionals o fins i tot els *globals*, que encara només centren l'atenció del públic durant breus períodes al mig de les crisis: CNN, Euronews, Al-Jazira.

L'aparició d'un discurs diferent i, en principi, no controlat per la potència global en el recent conflicte de l'Afganistan ha suposat un desmentiment pràctic de les presumpcions d'independència i objectivitat amb les quals la «ideologia» professional adorna alguns mitjans internacionals. La informació d'Al-Jazira ha despertat tota classe de suspicàcies en la CNN i també ho han fet algunes pràctiques escassament deontològiques que es van sumar a d'altres de caràcter bèl·lic en les forces atacants. Com escrivia recentment Sancton, hi ha moments en què «el patriotisme s'imposa a la informació». Després que la consellera de Seguretat de Bush demanara prudència, en una conferència simultània amb els propietaris de les sis cadenes de televisió nord-americana, a l'hora d'informar sobre Al-Qaida, «las imágenes y las palabras de Bin Laden prácticamente desaparecieron de las ondas americanas» (Sancton, 2001: 4).

De la CNN, el que es pot dir, si més no, és que ha donat lloc a l'anomenat *efecte CNN*, consistent, segons Àngel Viñas, en «la configuración de la opinión pública por la transmisión casi simultánea de los hechos de horror». Cal matisar aquesta interpretació en el sentit que la focalització mediàtica sobre aquest o aquell conflicte o desastre humanitari aconseguix, com a molt, produir «estats d'opinió» relativament efímers, que es tradüixen ocasionalment en l'exigència d'intervenció més enllà fins i tot del consentiment de les parts. Els casos de Somàlia o Ruanda pareixen especialment il·lustratius respecte a aquesta qüestió.

També és possible que aquests estats puntuals d'atenció i acció tinguin alguna responsabilitat en l'evolució d'alguns principis fermament establerts en el sistema internacional, com la sobirania dels estats, i l'aparició de nous conceptes, encara no aclarits del tot, com el de la *ingerència humanitària*. La lectura i l'ús que d'aquests conceptes facen els actors mostrarà les noves línies divisòries de l'hipotètic espai global. Així, la gran potència global entendrà el dret d'ingerència en sentit unilateral, encara que haja d'embolicar-se amb la legitimitat de les institucions

internacionals (vegeu el comportament dels Estats Units, en aquest punt, en els casos de Kuwait i de l'Afganistan) mentre altres actors emfasitzen la mediació del manament de l'ONU.

L'únic mitjà vertaderament global per la seua estructura, el seu abast, la seua agenda, però sobretot per la utilització que en fan els activistes antiglobalització, és Internet. Aquest serà el vertader vehicle de «reconeixement» dels actors i d'universalització dels seus respectius temaris. Aquest mitjà electrònic ha servit primer per a forçar la «visibilitat» de fenòmens, demandes o conflictes per als quals el sistema de mitjans era opac. Poden mencionar-se els casos del Moviment Zapatista i el dels Sense Terra de Brasil, en què Internet desplega una funció essencialment informativa. En segon lloc, ha funcionat com a suport d'una sort d'espai públic virtual, en què se succeïxen debats i alineaments que compten amb poques possibilitats d'impregnar el sistema oficial de mitjans, però que, de tant en tant, aconsegueixen «botar-lo». Sense aquest «bot» a l'exterior, assenyala Raül Trejo, és dubtós que l'espai virtual d'Internet «le signifie a los movimientos sociales una presencia pública necesariamente más amplia que la que ya tenían en los medios tradicionales» (Bernal, 2001: 35). Pareix en tot cas que, més que un espai diferent, Internet és per als moviments socials una ampliació de l'espai. I en tercer lloc, Internet ha funcionat com a mitjà i suport organitzatiu per a moviments alternatius transnacionals que utilitzen la Xarxa per a desenvolupar grups de suport, fòrums de reflexió i estructures de finançament i, fins i tot, formes d'acció específiques de la Xarxa com a bloqueig de webs o servidors, violacions de la privadesa corporativa i altres pràctiques d'intrusos (*hackers*).

3.2. *Reconeixement i visibilitat dels actors socials*

Una part de l'acció de tot agent s'encamina a assegurar el seu reconeixement com a tal. Açò és particularment notable en el cas d'aquells que han de guanyar la seua visibilitat recorrent a l'espectacularitat de la litúrgia, com és el cas de les institucions internacionals, o a la de cridaneres accions de protesta, com és notòriament el cas dels moviments antiglobalització. Guanyar el reconeixement i inserir temes en l'agenda dels mitjans han estat les prioritats dels actors de l'escena internacional. Açò no ha estat sempre així ni ha estat igual per a tots els implicats. Durant anys, els governs dels països més poderosos (G-7 i G-8) han preferit la discreció dels xicotets fòrums. Alguns dels agents més interessats en la globalització s'oculten de la vista del públic (multinacionals) delegant la seua representació en les grans institucions econòmiques —Organització de Cooperació i Desenvolupament Econòmic (OCDE), Organització Mundial del Comerç (OMC), G-8. Mentrestant, altres s'esforcen per guanyar-se un lloc al sol acudint a mobilitzacions millor o pitjor organitzades

—a través d'Internet— aprofitant els grans esdeveniments institucionals. Sens dubte, està en la lògica de les coses el que les xicotetes agrupacions d'oponents, els minúsculs grups radicals o els deliberadament ignorats moviments populars s'hagen mostrat més proclius a buscar la publicitat, però una vegada que aquesta ha estat conquistada en les grans cites de Seattle, Gènova o Barcelona, la dinàmica es torna inevitable també per als actors econòmics o institucionals. Així, comença a donar-se cada vegada més relleu als esdeveniments, reunions i acords. La creixent litúrgia d'aquestes assemblees, amb els seus participants cada vegada més mediàtics (com l'exalcalde de Nova York o el cantant Bono), obliga a una major transparència i publicitat i també compromet els seus participants a l'obtenció de resultats. Per la seua banda, la recerca de respectabilitat i el distanciament de les posicions més extremades portarà el moviment de crítica a la globalització cap a una dinàmica semblant: grans i vistoses convocatòries, amb el seu propi ritual i les seues pròpies estrelles del progressisme (Chomsky, Ramonet o Saramago).

Però tota competència per la visibilitat és, en el fons, una recerca de legitimitat allí on aquesta es dirimix, és a dir, entre el públic. I ací resulta evident que tampoc en aquest punt no es complix la simetria i l'articulació de consensos segueix camins diversos:

— Les grans institucions econòmiques defensores de la globalització apel·len als interessos «nacionals» dels països els governs dels quals es reunixen davall el seu paraigua. La prosperitat de les seues economies depèn de la disciplinada acceptació de les receptes neoliberals que emanen d'aquestes institucions. Es dirigixen, per tant, a les opinions públiques nacionals.

— Contràriament, els moviments cívics i socials antiglobalització, fins i tot basant-se la major part de les vegades en les repercussions locals de la globalització, apel·len expressament a una suposada «societat civil mundial», que seria font de la legitimitat global, internacional o mundial i focalitzen la seua argumentació en els «efectes desiguals» (Montero, 2001: 119).

El paper dels partits polítics està resultant prou secundari. Aquestes organitzacions tradicionals, a mig camí entre la societat civil i l'entramat institucional, han tingut un perfil més que discret en el debat de la mundialització. Aquesta afirmació es referix, és clar, a partits d'àmbit i estructura supranacional, internacional o transnacional. És ben cert que, com a institucions de mediació democràtica, arrossequen una crisi profunda que, sens dubte, acabarà per canviar el seu paper, la seua identitat i fins i tot el seu aspecte. Acabada l'època dels anomenats *partits de masses*, substituïts a tot arreu per maquinàries electorals més o menys arrelades en el seu entorn social, no pareixen en condicions de fer el bot a l'escena glo-

bal. Semblen massa lligats a un temari *intra* fins i tot on un procés d'integració regional en marxa pareixia exigir una altra cosa. Els partits de la Unió Europea es coordinen en el Parlament Europeu però a penes han arribat a definir espais ideològics o polítics d'àmbit supranacional.

Tampoc les internacionals (socialista o democratacristiana) no han anat molt més enllà de trobades quasi rituals. Poca reflexió han canalitzat sobre la globalització o sobre les estratègies d'allò polític en el pla global. La internacional socialista va promoure en els anys noranta un fòrum de reflexió i estudi sobre els processos d'interdependència i governabilitat, anomenat *The Commission on Global Governance*, que va posar l'accent en la revisió dels organismes de Bretton Woods davant d'una situació en què comerç i mercat financer esdevenien globals mentre que la «governance and regulation are mainly national» (CGG, 2001:1). La presència d'alguns ministres francesos al Fòrum Social Mundial de Porto Alegre contribuïx a ressaltar l'escassa presència dels partits de l'esquerra tradicional més que a pal·liar-la. Aquestos partits, amb alguna excepció com el convocant Partit dels Treballadors de Brasil, pareixen haver arribat una mica tard a l'únic debat cívic global que puga reclamar-se com a anunciador d'una nova ciutadania.

Així com s'ha constatat per a l'interior dels espais nacionals, són els moviments socials, més encara que les institucions de cooperació internacional, els que configuren o «performen» l'espai públic global. D'acord amb el que s'ha anomenat *enfocament cognitiu*, els moviments socials exercixen un paper decisiu, com a actors col·lectius, en la construcció social de la realitat (Riechmann i Fernández, 1995: 27 i s.). Ells apunten, defineixen i produïxen realitats socials que s'incorporen a l'agenda pública i conformen l'autoenteniment social. Els moviments antiglobalització per la seua mateixa dinàmica interna (de definició, d'organització, de planificació) i externa (d'acció, d'exhibició, de comunicació) contribuïxen decisivament a la construcció de l'espai públic global. Forcen la «visibilitat» de nous temes i protagonistes oblidats pel sistema d'informació.

Aquesta dinàmica de reconeixement ha tingut recentment el seu moment àlgid en la coincidència de les trobades de Davos (Nova York) i Porto Alegre. La visualització pública que van aconseguir els moviments crítics amb la globalització en les manifestacions paral·leles a les grans ciutats de Seattle, Gènova o Barcelona, s'ha traduït en els dos últims anys en quelcom que va molt més enllà de la mera repercussió en les primeres pàgines dels diaris. L'organització d'un fòrum alternatiu que presenta la reflexió sobre els processos de globalització sota un prisma de preocupació pels seus efectes socials i ambientals conferix una «serietat» i respectabilitat al moviment que acaben per convertir-lo en actor legítim davant dels poders internacionals. Fins a un punt que resulta incòmode per a la construcció global tal com havia estat concebuda pels publicistes de Bretton Woods.

Els observadors coincidixen a registrar ara un transvasament de «temes» entre aquests dos fòrums, és a dir, quelcom diferent del diàleg de sords a què pareixia condemnada la mundialització: és ben cert que els moviments antiglobalització han tingut, i tindran en un futur pròxim, poques possibilitats d'influir en el contingut de les mesures polítiques i econòmiques que els governs, les institucions internacionals i els poders econòmics van perfilant en Davos; però el Fòrum Social Mundial de Porto Alegre pareix haver matisat les expressions més toscament anticapitalistes a favor d'una rigorosa crítica dels excessos neoliberals en la conducció del procés, i amb això ha guanyat crèdit i representativitat. Per la seua banda, els països rics i les institucions de cooperació econòmica reunits en el Fòrum Econòmic Mundial no han aconseguit assentar definitivament la idea que la protesta és una reacció conservadora, corporativa o marginal amb llenguatge radical, ni tampoc no han pogut eludir la deslegitimació de les seues activitats i han començat a incloure costos socials, mediambientals i, sobretot, publicitaris, en els seus còmputos globals. La «governança» i la pobresa, els temes estrella de dues constel·lacions d'actors, es miren de front en un i espai públic incipient i desigual.

Quan s'haguera pogut esperar un reflux de les protestes, en virtut dels canvis induïts en l'escenari després de l'11-S, i una paral·lela focalització sobre els problemes de seguretat, ens vam trobar que la dinàmica d'enfrontament, reconeixement i debat anunciava la possibilitat d'un espai «d'explicitació» d'interessos que sempre ha estat *conditio sine qua non* de tota negociació. El que el debat actualitza inexorablement és la realitat i la força d'allò polític en un món que s'havia volgut reduir a lleis econòmiques.

3.3. *Del sistema internacional al sistema global*

L'escena internacional en l'era de la globalització ha canviat d'aspecte i de funció en el món contemporani. Hui apareix habitada per una sèrie asimètrica d'actors o agents amb divers poder de representació i d'acció. El grup més organitzat està constituït pels estats (200) i algunes agrupacions regionals d'estats. Però aquest grup ha arribat sense majors canvis des de l'etapa anterior si s'exceptua l'aparició d'aquells resultants de la implosió del bloc soviètic. Era l'anomenat *sistema polític internacional*. Però hem de distingir aquest concepte, lligat encara a una concepció de les relacions internacionals anterior, del nou «sistema polític global» que aniria sorgint en el present com un aspecte de la globalització. Fulvio Attinà (2001: 158) ha proposat aquest terme per a referir-se, precisament, al sistema polític internacional ampliat a tota la sèrie de subjectes no estatals. No és que la globalització haja començat en els anys noranta, sinó que havent començat en la postguerra va experimentar una acceleració desconeguda a partir de la fi de la Guerra Freda. La novetat més notable

en l'àmbit polític seria, precisament, la definició de conjunt de nous actors o, millor, l'aparició d'una sèrie de nous processos que no es deuen en exclusiva als tradicionals actors estatals sinó a un eixam de nous subjectes d'acció (noves agrupacions d'estats, organismes de cooperació, empreses transnacionals i organitzacions / moviments sociopolítics transnacionals de vocació global). És la irrupció d'aquests nous agents, amb agendes pròpies, la que ha convertit l'escena internacional en un espai d'un altre tipus.

En l'anomenat *sistema polític internacional* els actors són els estats i els temes dominants són, consegüentment, els de la seguretat i la sobirania nacional. Així va ocórrer durant tot el llarg període de les lluites per la independència en el Tercer Món, amb el suport moral i pràctic de l'ONU. A aquesta situació internacional correspon la concreta relació de forces al si de l'ONU: el Consell de Seguretat, fortament controlat per les grans potències i sumit en la Guerra Freda, se centra en la dissuasió, i l'Assemblea General, composta per un nombre creixent de països, no pot escapar a la mateixa divisòria encara que aporta una perspectiva més centrada en la prevenció de conflictes i en la dinàmica Nord-Sud.

En el sistema polític global cap al qual ens vam dirigir, l'aparició de nous actors comporta l'emergència de nous temes, encara que, com assenyala Attinà (2001: 159), «el sistema de Estados continúa proporcionando los instrumentos institucionales más eficaces (reglas sustanciales y de procedimiento, regímenes y organizaciones internacionales) con los que se crean y aplican reglas y políticas públicas para los problemas de agenda del sistema global».

3.3.1. ELS ESTATS UNITS

Com ja s'ha dit, el primer actor des de fa dècades segueix sent el país més poderós de la Terra, reforçat ara davant de l'inesperat afonament del bloc soviètic. No obstant això, el lideratge americà no ha deixat de ser posat en qüestió des que a mitjan dels anys setanta va haver de compartir la governació de les crisis mundials i la defensa del sistema liberal dissenyat en Bretton Woods, amb el llavors anomenat G-7 (la Gran Bretanya, França, Alemanya, Itàlia, el Japó, els Estats Units i el Canadà). Açò era, de fet, una forma de lideratge compartit que s'ha teoritzat com *hegemonia institucionalitzada* per oposició a l'*hegemonia tradicional* (Bailin, 2001). A això ha d'afegir-se l'alternança habitual entre les dues filosofies que conviuen en la cultura política dels nord-americans sobre la seua posició i paper en el món. L'unilateralisme de l'era de Reagan pareix poc acomodable al multipolarisme real que s'ha anat consolidant des dels anys setanta amb l'emergència del Japó i de la Comunitat Europea com a potències econòmiques. La tornada a certs tipus de «co-

ordinació» multilateral en el G-7 i G-8 com a estratègia de prevenció de les eventuais crisis financeres i caigudes «locals» del model neoliberal en els anys noranta pareixia apuntar a una reconsideració cooperativa del lideratge americà. No obstant això, les últimes tendències observades en el maneig de la crisi bèl·lica arran dels atemptats de l'11-S per l'administració Bush apunten cap a una reedició de l'unilateralisme, que no és altra cosa que la versió intervencionista per a moments de crisi del tradicional aïllacionisme de la dreta conservadora d'aqueix país.

Aquest aïllacionisme intervencionista resulta sempre reticent, quan no obertament hostil, al paper regulador de l'ONU i les seues institucions en el pla internacional, la qual cosa ha contribuït no pas poc a retardar o dificultar la seua consagració com a referent polític en un hipotètic espai global. La resistència dels Estats Units a reconèixer la centralitat de l'ONU, traduïda fins i tot en el llarguíssim impagament de les seues quotes a l'Organització, el rebuig a la creació d'un Tribunal Penal Internacional, a la firma d'acords per a la protecció del medi ambient—com el Protocol de Kyoto—, el baix nivell de les ajudes al desenvolupament, que aquest país manté molt per davall del vell objectiu del 0,7 % marcat per l'ONU, i tants altres «unilateralismes» han pogut socavar la credibilitat d'aquest país com a líder global.

3.3.2. LES NACIONS UNIDES

Si el nombre de membres de les Nacions Unides fóra un índex de l'acceptació del seu paper de superestructura mundial estariem davant d'un èxit complet: partint en 1946 amb tan sols cinquanta-un països membres, va rebre nou adhesions en els següents cinc anys i setze (entre les quals la d'Espanya) en el quinquenni següent. En els anys seixanta va viure un creixement constant amb l'entrada de nous països en la descolonització dels quals l'ONU va tindre un paper fonamental.

Les adhesions segueixen una corba ascendent:

Anys	1946	1950	1955	1961	1973	1981	1995
Països membres	51	60	76	105	135	156	185

Font: Viñas i Yáñez-Barnuevo, 1995: 290 i s.

Però en el pla dels resultats el balanç del principal dels actors institucionalitzats ha de considerar-se ambigu. Tal com han assenyalat Viñas i Yáñez-Barnuevo (Viñas i Yáñez-Barnuevo, 1995), en el camp de la seguretat, l'ONU va tenir un paper limitat en la prevenció d'un conflicte global, competència que corresponia a l'anomenada *destrucció mútua assegurada*, i una mica més lluït en la mediació en conflictes locals, amb

permís de les grans potències de la Guerra Freda. Però, en el camp polític, el seu propi creixement com a organització la va induir a una notable expansió temàtica que la va portar a prendre part en quasi tots els processos de discussió que conformen hui el temari de l'espai global: desenvolupament sostenible (Conferència de Rio, 1992), fluxos migratoris, exclusió social (Copenhaguen, 1995), drets humans (Conferència de Viena, 1993), canvi demogràfic (el Caire, 1994), etc.

Malgrat algunes importants carències, com ara el culpable silenci entorn dels drets humans en el bloc soviètic o en el món musulmà, l'ONU ha anat definint els imprecisos contorns d'una sort de «moralitat internacional». A pesar del relatiu fracàs pràctic entorn del Tribunal Internacional de Justícia, «ha desempeñado un papel importante, y a veces trascendental, en la clarificación, el desarrollo y la codificación del Derecho Internacional» (*ibid.*: 291). Podria parlar-se de certa polifonia en el cas de l'ONU: d'una banda, l'Assemblea General, les cimeres i les conferències, i de l'altra, el Consell de Seguretat, rígidament controlat per les grans potències i, en els últims anys, no condicionat per la política de blocs.

Molt menys destacat ha estat el paper de l'ONU en l'àmbit econòmic i social internacional. Aquesta àrea va ser delegada en les anomenades *institucions* de Bretton Woods, l'FMI, el BM i l'OMC, successora del GATT.

En conjunt, el paper de les Nacions Unides en relació amb els processos que impliquen l'espai públic (globalització i democratització) ha estat discret. Ha mantingut nexes de comunicació amb els moviments socials i amb els fòrums de reflexió sobre les conseqüències de la liberalització del comerç, sense abandonar el seu lloc entre els poders que regixen el dit procés. L'exemple que millor il·lustra aquesta posició la va donar el mateix Kofi Annan el passat gener: va assistir al Fòrum Econòmic Mundial de Davos-Nova York i va desitjar èxit al Fòrum Social Mundial de Porto Alegre. També va prometre «seguir les deliberacions del Fòrum amb especial interès».

3.3.3. ORGANITZACIÓ MUNDIAL DEL COMERÇ (OMC)

La Ronda Uruguai del GATT (en la traducció de la sigla anglesa, Acord General sobre els Aranzels Duaners i el Comerç) va constituir el 1995 l'OMC (WTO, en la seua sigla anglesa) com un fòrum de negociació multilateral, encarregat de prosseguir la liberalització del comerç dins d'un sistema basat en regles (WTO, 1996: 1). Són precisament les regles o normes del comerç internacional, administrades per l'OMC, les que han d'assegurar el bon i eficient funcionament de l'economia mundial. Les normes abracen nombrosos aspectes referents al comerç (agricultura, manufactures, serveis, inversions, propietat intel·lectual, comerç electrònic, etc.). L'OMC diu que està al servei no dels governs sinó del sector privat, encara que són els governs els que firmen i implemen-

ten els seus acords. Com a organisme de regulació, l'OMC disposa d'un sistema de solució de conflictes a què acudixen els que se senten perjudicats en les seues condicions de negoci i d'intercanvi. El Panell de Solució de Diferències pretén ser un organisme imparcial i transparent per a les disputes comercials. Però al mateix temps oferix el marc de referència per a les negociacions clau en la implantació de polítiques i directives de liberalització en els països involucrats. Les ONG, alguns països en vies de desenvolupament i, en general, els crítics amb la globalització han acusat el Panell d'afavorir les nacions desenvolupades i les transnacionals i de fer-ho de manera opaca.

Per a aquest sistema de regulació, les normes comercials aprovades en el seu dia pel GATT constituïxen la font de legitimitat i el criteri de decisió. La sorpresa és que els que critiquen la liberalització dogmàtica o il·limitada del comerç apel·len a aqueix conjunt de normes o reclamen la coherència en la seua aplicació. Greenpeace ho fa així des de la Cimera de Doha, Qatar, al novembre del 2001. La clau és que el procediment de solució s'ha millorat notablement, en el sentit de fer-lo molt més disciplinat del que era en el seu antecessor del GATT, i ara ofereix un marc que podria ser utilitzable en direccions menys ortodoxes. La decisió final en un contenciós comercial no pot ser rebutjada per un dels litigants, com ocorria amb freqüència anteriorment, sinó que només podria suspendre's si és recusada unànimement per totes les parts.

Sembla que l'OMC, tan reeixida en la incorporació de nous membres (142 en la trobada de Doha) i en l'acceptació internacional del seu paper regulador com qüestionada pels moviments socials, ONG i grups antiglobalització, ha vingut per quedar-se. Hi ha un cert repartiment de papers entre l'hegemonia militar dels Estats Units, la direcció política (o hegemonia institucionalitzada) del G-8 i el *management* (gestió)– de l'economia o comerç a càrrec de l'OMC. És un actor de primera magnitud en l'espai global que no sols conforma opinions sinó que també «performa» realitats amb la seua implacable espenta desreguladora.

L'OMC és plenament conscient que ha concitat la màxima animadversió entre els crítics de la globalització i, fins i tot, entre els simplement preocupats pels seus excessos. No en va s'ha convertit en el blanc dels majors atacs dels quals fins hui ha estat capaç el moviment antiglobalització. Les protestes de Seattle al desembre de 1999, durant la 3a Conferència Ministerial, van suposar un estrepitós fracàs, no sols en termes informatius o d'opinió, sinó també a causa de la falta d'acord en els temes fonamentals. L'OMC s'ha defensat de les crítiques creixents (WTO, 1999:1) acusant els descontents d'oposar-se a la llibertat de comerç, però no ha pogut diluir l'adjectivació de les seues activitats com a contràries als drets laborals, al medi ambient, i a la sobirania nacional i afavoridores de la desigualtat. Si en Doha (2001) les potències van aconseguir llançar una nova ronda—fins i tot a costa de canviar-li el nom— va ser al mig d'una gran re-

sistència dels països menys desenvolupats i acudint a pràctiques que la crítica ha considerat obscurantistes i antidemocràtiques (Khor, 2001: 4). Els documents i les declaracions, segons han denunciat els membres de les agrupacions regionals (Grup d'Àfrica o Països Menys Avançats), ocultaven sistemàticament els desacords i les decisions importants—com l'inici d'una nova ronda de negociacions comercials— que es van prendre en l'anomenada *sala verda*, d'accés restringit a un petit grup de països pre-seleccionats. Com ha assenyalat Sami Nair (2002: 11), l'OMC actua fora de tot control polític i les seues decisions, basades en l'únic criteri del benefici, afecten massa gent com per a permetre-ho.

3.3.4. G-8/G-7

Pot parèixer irònic que la institució que es considera més representativa de l'impuls globalitzador dels últims decennis no haja emprat el terme *globalització* fins a la trobada de Nàpols de l'any 1994 (Bayne, 2000: 1). El terme pertinent per a referir-se al complex de significats que ara li assignem era *interdependència*. Un concepte, no ho oblidem, que suggerix un grau encara major de determinisme o d'objectivitat del procés. Tal vegada la incorporació del terme *globalització* no siga aliena al sorgiment d'enfocaments crítics que la presenten com una de les opcions en lliça i no ja com l'única possible.

El club de nacions industrials, que va començar com G-7 i va rebre després la incorporació de Rússia, va nàixer com un instrument de «ma-neig» i prevenció de les situacions de crisi regional que pogueren malbaratar els plans d'universalització de les polítiques de liberalització i desregulació. Aquestes polítiques són responsabilitat, bàsicament, de les institucions de Bretton Woods (l'FMI, el BM, l'OMC), encarregades d'impulsar les reformes comercials, aranzelàries i monetàries que han d'assegurar la liberalització mundial del comerç, convertida en motor, si hem de creure en els seus profetes, de l'esperat creixement permanent.

Però l'impuls polític decisiu que ha de tornar irresistibles aquestes polítiques prové dels seus mentors estatals i dels seus governants. El selecte fòrum de països més industrialitzats segueix sent en gran manera informal, sense estructures permanents, regles conegudes ni poders legals o formals (Barry, 2000: 2), però exercix una enorme influència sobre aquells organismes multilaterals i, per descomptat, sobre l'ONU, a través del seu Consell de Seguretat, i té, en definitiva, el major pes en assumptes que afecten totes les nacions i pobles del món. El G-8/G-7 va nàixer amb vocació de coordinació de polítiques macroeconòmiques dels seus membres, però va haver d'afrontar cada vegada més crisis polítiques, emergències econòmiques i desafiaments a la seguretat fins a canviar completament la seua agenda (Garavoglia i Padoan, 1994). Du-

rant els anys noranta un nou temari es va anar incorporant a les cimeres de caps d'estat del G-8 o les trobades ministerials: les disputes de comerç, els fluxos migratoris, l'economia il·legal, la seguretat col·lectiva i la desocupació. Aquest últim assumpte sempre s'havia considerat de competència estrictament «intranacional». En la cimera del Japó de l'any 2000, davant de les crítiques creixents a la globalització neoliberal i els seus efectes socials, els líders van anunciar ajudes als països pobres per a reduir el seu deute i millorar l'accés a l'educació, a la sanitat i a la tecnologia de la informació, encara que van oblidar precisar els detalls de la seua realització.

Les crítiques a l'exclusivisme del G-8/G-7, que acull els rics i poderosos i s'ocupa del manteniment de l'estabilitat necessària perquè ho seguiscu sent i per a assegurar el seu propi creixement, no ha portat a plantejar seriosament la seua ampliació als països recentment incorporats al desenvolupament. Ni tan sols la incorporació de Rússia va suspendre el funcionament separat dels primers set membres. En realitat, no es discutix el dret dels països desenvolupats a reunir-se de manera formal o informal, sinó la forma en què s'asseguren un lloc central en la governabilitat mundial en detriment de la credibilitat de les Nacions Unides (Barry, 2000: 4).

3.3.5. FÒRUM ECONÒMIC MUNDIAL (FEM)

En teoria, el FEM, organitzador de les trobades de Davos, és una organització privada integrada per prop de les dues mil empreses més grans del món. Entre els participants, en les seues reunions sempre es troben algunes de les marques més conegudes (Nestlé, Coca-Cola, Shell, McDonald's, etc.), així com la màxima representació de l'FMI, del BM, de l'ONU i dels països més importants.

Els objectius del FEM, que es va reunir a Nova York com a homenatge a les víctimes de l'11-S, se centren en l'espectre econòmic («la formació d'una corporació global», «biotecnologia: planejar el nostre futur», etc.), però no han pogut eludir la preocupació per la percepció pública del seu discurs («Com tractar la contrareacció de la globalització»).

Després de Seattle, les unanimitats ja no tornaven fàcilment al fòrum de Davos. Però els alineaments produïts llavors ajuden a entendre les dificultats del temari de l'antiglobalització per a obrir-se pas per damunt de les divisions tradicionals Nord-Sud. Davos va ser travessat també per tal divisió, però en un sentit un xic inesperat: un sector que agrupava els països del Nord, liderats per Clinton, insistixen en «la necessitat d'asseure's a la taula amb els opositors, tant socials com ambientals i sindicals, al lliure comerç», mentre l'altre, constituït per «los países más ricos del mundo en desarrollo liderados por el presidente mexicano Zedillo, que

llamaron a oponerse a la acción de los “fóbicos de la globalización, autoasignados un papel de representantes de los grupos pobres”. Esta última coincidía mucho con la visión compartida por muchos dirigentes empresariales que ven a las ONGs como fenómenos sociales básicamente del norte, compuestos por activistas de clase media» (Chiriboga, 2002: 2).

La qüestió és saber si Porto Alegre és capaç de canviar aquesta espècie de percepció inversa.

3.3.6. FÒRUM SOCIAL MUNDIAL DE PORTO ALEGRE

«Antes de Seattle, el conflicto entre estas instituciones y las organizaciones no gubernamentales respondía a la tradicional división Norte-Sur» (Montero, 2001: 109). Després de Porto Alegre sabem que dos enfocaments quasi irreconciliables s'enfronten en el món de hui: la globalització del comerç i el capital o la globalització dels drets i la societat. L'aparent simplisme de l'oposició queda consagrat fins i tot geogràficament per la localització dels dos fòrums, Davos - Nova York i Porto Alegre, un en el Nord i l'altre en el Sud. És de suposar que els seus respectius temaris acaben confluint o establint ponts, encara que no ho fan els seus principis generals ni les seues propostes tècniques. Però açò està realment lluny ara com ara.

El temari de Porto Alegre és tan divers com els seus protagonistes: moviments indígenes, llauradors, ecologistes, polítics de l'esquerra del sistema i alternativa, consumidoristes, sindicalistes, partidaris del programari lliure⁸ i defensors del proteccionisme, ONG, etc. Així, el focus es dirigeix als problemes de la desigualtat i de l'exclusió social, la protecció del medi ambient, els drets humans, els drets de les cultures amenaçades, l'accés a l'educació, el deute dels països pobres i, al costat d'això, les condicions exigides per l'FMI, la corrupció dels governs, la crítica de la rigidesa liberal que incapacita per a governar les crisis, l'especulació financera, la democratització i l'ampliació de les llibertats, etc.

Sens dubte, som davant d'un actor col·lectiu, polifònic, el grau de cohesió del qual és menor i més difícil de coordinar. Al costat d'anarquistes i moviments anticapitalistes, en alguns casos inclinats a la utilització de la violència en diferents graus, se senten moderats polítics de l'esquerra oficial governant (com ara ministres francesos). Al costat de consumidoristes més o menys integrats apareixen partidaris de l'anomenada *sobirania alimentària*. Al costat de reclamacions de reorientació de les institucions econòmiques, com el BM o l'FMI, el repartiment de pa-

8. Sobre el particular pot veure's el següent text: *Presentación ante el Banco Mundial acerca del software libre* (Stanco, 2001).

pers del qual es discutix (un, ocupat de les reformes estructurals a llarg termini, i l'altre, de les crisis monetàries), es fan proclamacions sobre la incompatibilitat entre lliure comerç i medi ambient.

Falta molt per definir i per articular per a aconseguir un discurs incisiu i «performatiu», però l'evolució des de Seattle a Porto Alegre ha estat notable. El mateix pluralisme sembla conferir al moviment un plus de legitimitat, però complica el seu temari, mancat per si mateix de coherència. És de suposar que la necessitat de passar d'una fase declarativa a una altra de propositiva amb especificació de mesures i instruments tècnics acabarà per depurar i consolidar un discurs. Assegurar el control democràtic de les institucions de cooperació econòmica serà, segur, un dels seus eixos. Això requereix no sols la transparència i la publicitat del seu funcionament, sinó l'acord sobre les seues regles, funcions i cometes i, sobretot, l'examen parlamentari de les seues activitats. La revisió del paper de l'OMC, i fins i tot del concepte mateix de *comerç lliure*, i la revisió dels plans d'ajust estructural, que posen en dificultats als estats sense garantir realment el creixement, és un altre dels nuclis de la crítica. El paper de l'FMI i del BM ha de revisar-se tenint en compte l'estrangulació produïda pel deute extern. Al costat d'això, el control de les transaccions financeres, que conferixen tanta inestabilitat a les economies dèbils, per mitjà de l'adopció d'impostos a les operacions transnacionals, serà, sens dubte, l'instrument tècnic de major calat. L'ajuda, hui decreixent, al desenvolupament i a altres formes de transferència de recursos i coneixements serà també un eix fonamental del discurs «social» que representa Porto Alegre.

3.3.7. ASSOCIACIÓ PER UNA TAXA TOBIN D'AJUDA A LA CIUTADANIA (ATTAC)

Els moviments a favor del control del flux de capitals tenen en l'ATTAC el seu màxim exponent. Organització originàriament apareguda a França, es presenta hui com un moviment internacional de ciutadans, diferent d'una ONG i d'un partit polític, pel control democràtic dels mercats financers i les seues institucions. Però el tema estrella del seu discurs, l'anomenada *taxa Tobin sobre les transaccions de capital*, ha aconseguit un eco incomparablement major que la petita organització que la promou. El nucli d'aquesta proposta té dues vessants: un petit impost que grave les operacions especulatives i els moviments transnacionals de capital i que servisca, aquesta és l'altra cara, per a pal·liar els efectes de les crisis financeres i ajudar al desenvolupament en les zones més deprimides.

Inicialment suggerida pel Premi Nobel James Tobin i desenvolupada després per altres, la taxa Tobin s'aplicaria sobre un mercat enorme i creixent que es calcula en 1,8 trilions de dòlars al dia (TTI, 2002) i podria

oscil·lar entre el 0,1 i el 0,25 del volum, la qual cosa, segons els càlculs de la Tobin Tax Initiative, produiria entre 100 i 300 bilions l'any.

Tot pareix indicar que aquesta proposta, que incidix en el cor del sistema global tal com hui s'ha configurat, té poques probabilitats de prosperar en el sentit d'aconseguir el suport en un termini breu d'algun dels poders públics o privats en joc. Però, al mateix temps, ha adquirit la consistència i fins i tot l'aparença del que cau pel seu pes. D'alguna manera, la taxa Tobin comença a ser vista com l'única manera raonable de posar algun ordre en l'especulatiu món de les finances i amenaça de travessar idearis molt diversos. No ha evolucionat George Soros, el multimilionari enriquit precisament amb l'especulació financera transfrontera, cap a una sensata reclamació de regulació fiscal dels moviments de capital?

Aquesta és una d'aqueixes idees de força que creix al mateix ritme amb què és discutida o ridiculitzada pels organismes econòmics internacionals o els seus portaveus locals. Més enllà del grup ATTAC, que la va adoptar com a bandera, altres organitzacions com la Tobin Tax Initiative, la Halifax Initiative, la CIDSE o la Network Institute for Global Democratization (NIGD) fomenten campanyes a favor de la seua adopció i estudis sobre els seus efectes.

3.3.8. GREENPEACE

L'accent mediambiental en la crítica a la globalització ha corregut a càrrec de Greenpeace. Som ací davant d'un vertader actor internacional i un dels més antics i experimentats en l'acció dins de l'espai global. Les característiques del seu mètode de treball —espectacularitat i acció directa— poden haver dificultat el seu reconeixement com a actor legítim pels poders públics,⁹ però, en canvi, li han assegurat un lloc d'honor entre els moviments antiglobalització. No obstant això, el radicalisme de les seues accions públiques s'ha acompanyat últimament d'un articulad discurs crític que s'ha de tenir en compte en el debat de la globalització.

La preocupació fonamental s'ha centrat en els efectes ecològics de la desregulació del moviment de capitals. En aquest punt s'ha assenyalat l'FMI com a promotor d'inversions en la construcció de projectes megalòmans que amenacen de devastar regions senceres amb la improbable promesa del desenvolupament i contra l'opinió pública treballament expressada en aqueixos països. En aquest camp el discurs ha adquirit tanta importància que ha provocat un debat en el qual també s'han involucrat els estats i els organismes internacionals. La visibilitat i la força d'aquest discurs s'ha vist afavorida per la realització d'esdeve-

9. Encara que, de tota manera, «posee la Categoría II en el estatus consultivo del Consejo Económico y Social de Naciones Unidas» (Greenpeace, 2001: 5).

niments internacionals sota els auspicis de l'ONU, que han legitimat els seus eixos centrals. És el cas de la Cimera del Medi Ambient (Rio de Janeiro, 1992), que va consagrar el terme *creixement sostenible* i va anticipar el *principi de precaució*. La formulació del principi de precaució, que ha d'aplicar-se en casos d'incertesa científica sobre els efectes mediambientals d'una iniciativa, suposa una inversió de la càrrega de la prova, ja que exigeix que es prove la sostenibilitat de la iniciativa proposada. Les possibilitats que tal principi es veja consagrat en el pla internacional com una guia per a l'acció són encara remotes, però l'OMC ha estat requerida per a incorporar-lo a la seua presa de decisions com «una aproximació rigurosament científica, de acuerdo con los principios reconocidos en la Declaración de Rio sobre Medio Ambiente y Desarrollo y otros instrumentos y declaraciones internacionales» (Greenpeace, 2001: 14).

Més enllà de la crítica, des de fora, al paper de l'OMC en la globalització neoliberal, Greenpeace ha articulat un discurs que es proposa enfrontar els globalitzadors amb la seua pròpia lògica i les seues normes. Així, per pressionar els Estats Units a favor de la firma del Protocol de Kyoto sobre canvi climàtic, es proposa a la direcció de l'OMC portar a aquest país davant del Panell de Solució de Diferències, organisme encarregat de resoldre els conflictes comercials entre països membres de l'Organització, per reservar-se amb la seua postura una sort de «subsidi ocult», prohibit per les normes del lliure comerç. Igualment s'ha proposat la supressió de subvencions destinades a pal·liar danys mediambientals i el destí de tals subsidis al foment d'indústries netes.

En qualitat d'actor i portaveu d'un important sector de descontents, Greenpeace reclama el «dret de consulta a ONG i comunitats locals i indígenes» en els procediments de solució de diferències. Açò ha plantejat la qüestió de la transparència i l'obertura en el funcionament de l'OMC i les altres agències internacionals. La resposta de l'OMC, per boca del seu director general, Mike Moore, va ser exigir un codi de conducta i compromís de no-violència a les ONG. La rèplica de Greenpeace ha estat exigir al director de l'OMC el mateix codi de transparència que reclamen: neutralitat davant dels assumptes a debat, evitar les decisions no consensuades, no promoure projectes ambientalment agressius i prohibició de reunions tancades.

3.4. Sobirania estatal versus ciutadania mundial

La sobirania dels estats, tal com fins hui han conformat les relacions internacionals, està sent profundament qüestionada pel nou tipus d'escenaris globalitzats. L'actual concepte de *sobirania* té el seu origen en la construcció dels estats territorials moderns per mitjà d'un procés en què

els senyors feudals cedixen, de grat o per força, poder al sobirà a canvi de la seguretat que l'autoritat real podia proporcionar als seus interessos. En la seua projecció internacional, el concepte de *sobirania* es defineix després de la Guerra dels Trenta Anys com una manera d'evitar la mútua destrucció per mitjà de l'acceptació de la sobirania interior de cada estat sobre el seu exclusiu territori. Els estats havien de ser iguals i sobirans; és a dir: *igualmente* sobirans. Això requeria una política d'equilibri del poder per a evitar l'hegemonia i un sistema per a rebutjar les agressions que inclou la diplomàcia, el dret internacional i les conferències internacionals. Tot això configura una sort de «societat internacional» que reconeix estats sobirans i dret per a regular les seues relacions. La Societat de Nacions i després l'ONU són intents d'institucionalitzar aqueixa societat internacional.

Però el concepte de *sobirania* que subjau a tot aquell procés d'institucionalització sofreix l'atac combinat de la sèrie de processos que coneixem com a *globalització*. En el terreny econòmic, la creixent interdependència i l'aparició de nous actors no estatals, com les transnacionals i les institucions de cooperació econòmica, limita seriosament la sobirania dels estats. En el terreny jurídic s'han produït fenòmens nous en la manera d'enfocar la persecució per violacions dels drets humans i actes de la humanitat. L'exigència de responsabilitats es torna cada vegada més transnacional, encara que aquesta tendència xoca amb resistències importants no sols en els estats amb règims dictatorials sinó en la primera potència mundial, sempre reticent al sotmetiment a lleis internacionals. En el terreny mateix de les relacions internacionals es constaten tendències que no podran sinó regirar el sistema d'equilibris: la prohibició de la ingerència està sent sotmesa a pressions de «l'opinió pública internacional» en els casos de crisi humanitària i de flagrant i massiva violació de drets humans.¹⁰ Fins i tot encara que aquestos episodis amaguen sovint fosques trames d'interessos de les potències, no hi pot cabre dubte que inicien una profunda revisió dels principis que regien les relacions entre estats: sobirania i no-ingerència; lluny d'aparèixer com a conceptes immòbils, mostren una important plasticitat. La responsabilitat amb els propis súbdits i amb els altres estats constitueixen limitacions abans desconegudes.

L'evolució d'aquestos dos eixos clau sembla que anuncia el pas del *sistema internacional* a la *societat internacional* (Lyons i Mastanduno, 1993: 605). Però si açò implica un canvi tan decisiu que ens permeta parlar d'una *societat civil global* i d'una *ciutadania internacional*, està un poc lluny de ser evident. Si la ciutadania mundial té alguna possibilitat d'erigir-se en referent de l'acció política, en un àmbit intraestatal o

10. La Resolució 688 del Consell de Seguretat de l'ONU, que va autoritzar la intervenció en el nord d'Irak per a protegir la minoria kurda i que va adoptar-se sense l'acord del país afectat.

extraestatal, no és segurament en raó de l'actual institucionalització centrada en l'ONU i els seus organismes dependents. Aquestos tenen encara una base inamoviblement interestatal. Per dir-ho amb paraules de Lyons i Mastanduno (1993: 601), dels dos tipus de societat internacional, la comunitat estatal en què els ciutadans són portadors de drets de la mateixa manera que ho són els estats a què pertanyen, i la comunitat humana en què els éssers humans serien portadors de drets *per se*, les Nacions Unides representen la primera. Els actors d'aqueixa comunitat són els estats, no els ciutadans.

La preferència de l'ONU (Assemblea General) per l'examen dels efectes socials de la globalització (pobresa, exclusió social, accés a l'educació i sanitat) l'acosta a la societat civil, a les ONG i als grups d'activistes antiglobalització. Es dona, objectivament, una coincidència de temes, encara que no necessàriament d'arguments, i això contribuïx a legitimar l'ONU (l'Assemblea General) davant d'aquesta incipient societat civil com el poder polític de referència per a una possible correcció de la carrera cap al mercat mundial. Però la seua base estatal és un important problema que la inhabilita per a articular un debat real entre actors de l'espai públic.

Veiem ara si és possible parlar d'*equilibri entre els actors*:

— Quant a la seua institucionalitat, no n'hi ha ni pot haver-n'hi. Uns representen les institucions econòmiques interessades en una globalització neoliberal, mentre que els altres, tot i comptar amb la intercessió d'una institució de prestigi (ONU), són generalment moviments socials, dèbilment organitzats, ONG dependents econòmicament i/o partits o organitzacions cíviques més aviat *outsiders* en els seus propis espais nacionals.

— Quant als mitjans dels quals disposen per a fer-se sentir, lluny d'haver-hi un equilibri, som davant de la major de les desigualtats. Els uns posseïxen mitjans propis o interessos comuns amb els propietaris de grans mitjans de comunicació nacionals o transnacionals. Els altres apareixen quasi totalment desproveïts de mitjans excepte pel seu domini d'Internet, que ha demostrat ser una eficient eina global.

— Tampoc el temari no és equilibrat: apareix millor definit el temari dels globalitzadors. Aquest pot resumir-se en una idea plausible: la millor manera de reduir la pobresa és assegurar períodes llargs i estables de prosperitat general. Això només pot obtindre's assegurant una total llibertat de comerç i una inserció completa de cada país en el mercat mundial, tal com ha estat definida per les potències econòmiques. La idea dels antiglobalitzadors és més complexa, i també contradictòria: la subjecció completa als dictats del mercat mundial tindrà —ja està tenint— l'efecte d'accentuar les desigualtats a favor d'una petita minoria. Enfront d'això es perfilen dos corrents fins a cert punt divergents. Un proposa invertir la tendència a la privatització, augmentar la reglamentació a favor dels més dèbils i protegir la diversitat cultural. Altres sug-

gerixen que la globalització econòmica ha de ser corregida amb una altra globalització, la dels drets democràtics i el control polític.

És fàcil concloure que no es donen les condicions dialògiques mínimes ni segons el model *habermasià* ni segons qualsevol altre que es desitge considerar. Però tals condicions són, per definició, ideals i no s'han pogut documentar en cap lloc. La imperfecció no seria un argument prou consistent per a descartar-ne l'existència. Més pareix que es pot parlar d'un procés contradictori, amb factors que juguen a favor i en contra de l'obertura d'espais comuns de visualització d'interessos i identitats.

4. Espai públic, públic i mitjans de comunicació

Tot apropament analític a un fet, àmbit o fenomen social exigeix un pas inicial delimitador de l'objecte d'estudi. En el cas d'aquest text, aquesta necessitat augmenta si es tenen en compte dos factors que conflueixen en la seua elaboració: per una banda, l'espai públic no reuneix una univocitat comprensiva de la literatura especialitzada; per l'altra, aquest apropament, a més de descriptiu, té la voluntat de marcar trets prospectius en l'evolució de l'espai públic global, per a la qual cosa li caldrà efectuar incursions normatives.

Com anunciàvem, la literatura sobre l'espai públic no manté una unitat de criteri comprensiu, ja que les referències difereixen fonamentalment en els objectes d'atenció i en les conseqüències, vinculats a les funcions de la comunicació en aquell àmbit. Amb tot, es pot plasmar un mínim comú, una base compartida inherent al mateix concepte genèric, com és la publicitat d'un procés de comunicació. Dit d'altra manera, l'absència de barreres que impedisquen la ingerència cognitiva —i discursiva— de qualsevol en el tema de comunicació (Berrio, 2001: 30 i s.).

Sobre aquesta base, la discrepància apareix ràpidament i radica, en essència, en el concepte d'allò que és públic, que constituïx el nucli de l'elaboració teòrica; allò que és públic com a propietat dels fets perceptibles i, per tant, cognoscibles per tots o allò que és públic com a propietat dels fets que afecten a tots i, per tant, (reclama ja normativitat) han de ser cognoscibles i debatuts per tots.

En darrera instància, com es veu, no recuperem sinó les antigues accepcions d'allò que és públic com a espai de sociabilitat, obert a l'escrutini i la que s'unix al bé comú, en constatació de Sennett (1978: 161). Més que oposades, les dites accepcions han evolucionat històricament de manera complementària; tanmateix, segons en quin aspecte es pose l'èmfasi delimitador, el concepte de l'espai públic variarà.

Tradicionalment, les ciències de la comunicació, en interrelació amb polítiques, història, sociologia i dret, han vinculat el terme d'*espai públic*

al d'*opinió pública*, amb una perspectiva racional i política o, sense més, projectivament democràtica. D'aquesta manera, l'espai públic s'impregna substancialment de l'atribut del bé comú, és a dir, l'àmbit comunicatiu en el qual la societat s'informa i discuteix aquells temes que l'afecten com a societat, convertida en institució d'opinió pública. Sense menysprear-ne d'altres, aspectes com la qualitat i naturalesa del subjecte participant, els criteris de legitimació i la naturalesa del procés esdevenen els punts centrals d'aquest tractament.¹¹

En l'altre extrem, també a les ciències de la comunicació, aquesta vegada abonades majoritàriament per la psicologia social, s'obre l'espai públic a tota comunicació que arriba, realment o potencialment, als individus d'una societat i que desemboca en nous processos comunicatius, tant mediats com intersubjectius. De nou ací el procés, però ara vinculat als efectes sociopsicològics, són els aspectes que marquen la tensió analítica.¹²

Tal vegada, així demarcats els corrents se suggerisca una disjuntiva que obliga a assumir una opció excloent. No ho és tant. Podem considerar ambdues parts com els extrems d'un segment que acull en el seu continu una notable gradació. Entre aquesta gamma de matisos s'intercala la proposició d'anàlisi de tot fet o procés obert, posat a l'abast de qualsevol, que té conseqüències sobre el referent social compartit, per tant, sobre l'interès públic.

Aquesta visió no és pas original, és clar, i basta un seguit de referències per a situar-la en el camp de l'acadèmia. Els estudis de la publicística alemanya ja van evolucionar de tot el fet públic conformador de l'opinió pública, però també de la voluntat (Moragas, 1981: 135). D'aquesta manera, i segons cita Moragas de Lang, «los grandes temas de interés de la publicística actual son las imágenes que el pueblo tiene de la sociedad, [...] y el contenido de los medios que construyen para la opinión general la realidad del mundo» (Moragas, 1981: 137). Com indica el català, «el paso de la Zeitungswissenschaft a la publicística no significa el paso del "periodismo" a los mass-media, sino el paso del "periodismo" a la "comunicación pública"» (Moragas, 1981: 137).

Des de pressupòsits diferents, la semiòtica va advertir de la susceptibilitat d'entendre com a text tot procés comunicatiu tancat, que afecta l'estructura comprensiva del món (Grandi, 1995). Amb el funcionalisme sistèmic com a base, Niklas Luhmann defineix allò que és públic com «el entorno interno de la sociedad de todos los subsistemas sociales. Por consiguiente, el entorno interno de todas las interacciones y de todas las organizaciones; de los sistemas de funciones y de los movimientos sociales» (Luhmann, 2000: 148).

11. Autors de perspectives tan diferents com ara Jürgen Habermas, Dominique Wolton, Jean-Marc Ferry, Alain Touraine, Carl Smith o la mateixa Hannah Arendt poden compartir aquesta visió.

12. L'autora més influent d'aquest corrent és Elisabeth Nöelle-Neumann.

Per altra banda, les propostes culturalistes constaten la relació entre els processos culturals i la modulació de sentits que esdevenen implantacions de domini sobre valors, estils de vida i comprensions referents simbòliques, és a dir, sobre polítiques d'identitat (Martín Barbero, 1987; Curran, Morley i Walkerdine, 1998). Igualment, cal significar l'adquisició del terme d'*indústries culturals*, encunyat per l'economia política, corrent que ha trobat als darrers temps un àmbit de lligam amb conceptes operatius dels estudis culturals, anteriorment allunyats (Ferguson i Golding, 1998).

D'igual manera, cal fer atenció a la punció del marxisme recontextualitzat i hereu de Lukács, per a actuar sobre el camp de les referències culturals, d'allò que és públic instituït, per a aconseguir el propòsit revolucionari. Com concreta Schmucler al pròleg de *Para leer al pato Donald*, «hablar del pato Donald es hablar del mundo cotidiano (el del deseo, el hambre, la alegría, las pasiones, la tristeza, el amor) en el que se resuelve la vida concreta de los hombres. Y es esa vida concreta (la manera de estar en el mundo) la que debe cambiar un proceso revolucionario. Sólo la construcción de otra cultura otorga sentido a la imprescindible destrucción del ordenamiento capitalista» (Dorfman i Matelart, 1972: 4). I, per no allargar més la llista, només recordarem la coneguda consideració per part de la teoria crítica de la comunicació pública com a agent de control social i producte de la indústria cultural (Adorno i Horkheimer, 1981).

En fi, massa apel·lacions per a no prendre en consideració la compulsa a referents establerts d'autolegitimació i extralegitimació.¹³

Amb tot, el dubte encara queda obert: com vincular la incidència de la construcció de referents generals amb la comprensió politicoracional d'allò que és públic? La resposta només pot venir de la normativitat, en tant que disposa la participació dels afectats en els assumptes d'interès comú. Sobre aquesta base d'exigència legitimadora general de les resolucions públiques, sobre una base democràtica, doncs, es materialitza la trobada dels extrems d'aquell segment. I, és clar, la conformació d'un clima d'opinió compartit, entès de manera clàssica,¹⁴ des del qual significar els fets, actuacions i controvèrsies públiques, no excedix aquells límits.

13. D'alguna manera, i malgrat la seua relació només indirecta, en aquest sentit s'integrarien les comprensions que de l'espai públic tenen branques com ara l'arquitectura i l'urbanisme.

14. Ens referim al conjunt de valors, tradicions, trets culturals, etc., que compartix una societat i que actua com a fonament en tot procés d'opinió pública (Monzón, 1987). Diferix, per tant, del concepte utilitzat per Nöelle-Neumann referit a la percepció de la distribució d'opinió general.

4.1. Allò que és públic i l'espai públic

Hi ha cert consens a ubicar la gènesi del sentit modern de l'espai públic en la societat grega democràtica. En efecte, aquesta coincidència ja revela un rerefons normatiu democràtic en l'observació del dit fenomen.

Seguint la nostra argumentació, l'exteriorització de formes culturals vinculades a legitimacions d'allò que és públic no engega en aquesta època, sinó que es manifesta en tot tipus de societats, fins i tot en les d'estructura simple, en les quals s'exercix el poder. Dos exemples, encara que superficials, serviran d'exemple: les representacions del mag en les organitzacions primitives no operaven solament sobre l'àmbit de les creences, sinó que incidien en la comprensió «política» del conjunt, condicionant la legitimació de l'ordre establert. D'igual manera, les escenificacions públiques faraòniques tenien unes conseqüències «polítiques» que es poden descriure en igual sentit.

Tanmateix, la construcció d'allò que és públic a les societats grega i romana adquireix una naturalesa politico comunicativa diferent. La diferenciació estricta d'esferes socials en el mode d'organització grega reserva la vigilància dels interessos privats a la privadesa, a l'obscuritat de l'*oikos*; mentrestant, la construcció del referent comú d'actuació es valida en l'espai públic de l'àgora, i, en general, en la *koiné*, en què el requisit d'allò que és públic és una exigència inherent tant a la publicitat del procés comunicatiu com a la qualitat del participant (Habermas, 1994: 43).

En efecte, la condició d'allò que és públic no afecta tan sols la visibilitat del procés de comunicació; com assenyala Arendt (1993: 63 i s.), els participants transcendixen els seus interessos privats per tal d'atendre els assumptes amb el referent de l'interès general. Tenen consciència, sobre la qual actuen, que la seua participació supera la seua individualitat per a emmarcar-se en la generalitat.

És ben conegut, i per tant no cal incidir-hi, que la manera procedimental de les resolucions es regia per la controvèrsia discursiva. D'aquesta manera, els actors del procés comunicatiu, el públic polític, hi mantenen un rol actiu a través del model dialògic, en què emissor i receptor intercanvien contínuament la seua posició. Aquestes característiques definixen el que hem anomenat la *forma decisional participant*. Ara bé, s'ha d'emfasitzar la consideració discriminatòria que aquell rol de participació comportava en el procés. Si bé la forma permet una construcció normativa amb la interacció —activa— dels públics amb veu legitimada, aquests no abracen el conjunt de la població. En massa ocasions s'ha infravalorat l'exclusió participativa de dones i esclaus, esmorçada per la dimensió de les característiques del procés.

Amb l'ocàs de les societats clàssiques es va extingir el raig que diferenciava els àmbits de llum i ombra, allò que és públic i allò que és pri-

vat. No obstant això, el que es va enfosquir substancialment va ser l'exigència normativa de la participació en la creació dels referents públics. Sobre aquesta comprensió, la societat es retrotrau a escenificacions públiques del passat, a processos comunicatius publicitats dominats i excloents pel poder que condiciona la significació general de l'ordre socio-polític. No es pot oblidar que, fins i tot en el regne de la privadesa de l'edat mitjana, la plaça és vedat públic. No és casual, doncs, que aquesta siga el lloc de les execucions públiques, on es reconstruïx una comprensió de realitat per part dels diferents agents de domini, que van trobar punts comuns d'interès propi.

Serà en l'àmbit de la societat burgesa que tornarà l'exigència normativa a regir les circumstàncies de l'esfera pública. La dualitat del subjecte actiu legítimat, configurada per la seua doble identitat d'*homme* i *citoyen*, es reflectix en dos publicitats, la literària i la política, il·luminades per la llum de la Il·lustració. Al seu torn, com constata Habermas, l'empremta burgesa diferencia un nou àmbit, el de l'economia privada, del qual esdevé un tipus de publicitat en què els individus privats participen en qualitat de públic (Habermas, 1994).

Conegut suficientment aquest esquema, cal referir un seguit de trets d'interès. En primer lloc, els públics que participen en cada publicitat són de naturalesa diferent; malgrat que l'evolució marque una trajectòria del públic lector i il·lustrat al públic polític, aquest serà vedat a les dones i a la classe treballadora, amb la institucionalització del sufragi masculí censatari.

En segon lloc, el procés comunicatiu també s'establix sobre tipus de comunicació diferents: la interaccional constitutiva dels salons, clubs i tertúlies, necessitarà estendre's en l'esfera pública amb la mediació de la premsa política. Aquest darrer fet és de particular importància, ja que institucionalitzar la comunicació a través dels mitjans comporta, així mateix, la institucionalització de l'accés i, per tant, del mateix espai públic vinculat a criteris de legitimitació.

I, en tercer lloc, la naturalesa participativa en l'espai públic polític eludix la consciència comuna del tipus grec per reivindicar un concepte d'interès general conformat pels interessos particulars negociats. Vist retrospectivament, el model liberal de democràcia triomfa sobre el republicà (Habermas, 1999: 231 i s.) i definix el mode de resolució dels assumptes públics. Convé recordar aquestes característiques de la creació dels espais públics als estats-nació, ja que, salvades les distàncies, es tornaran a mostrar en el procés actual constructiu de l'espai públic mundial.

L'ordre estructural, fonamentalment classista de la societat burgesa, entra en crisi mitjançant l'empenta de dos vectors que es van projectar en direccions oposades. D'altra banda, la construcció de l'espai públic

dóna un pas cap a la normativitat democràtica amb la inserció activa de públics abans exclosos del procés comunicatiu.

Per aconseguir això, els espais prototípics de publicitat s'havien ampliat a antics àmbits i formes que adquirixen una nova significació. El carrer, la plaça, el lloc de treball, la protesta, la manifestació i la revolta es convertixen en una via incident en allò que és públic, tancades les altres formes institucionalitzades de comunicació. Òbviament, i malgrat la publicitat d'aquestes accions, necessitaran expandir-se a través dels mitjans per aconseguir el seu objectiu d'afectació cognitiva general.

La diferència radical de la naturalesa del procés comunicatiu, així com la mateixa conculcació de l'ordre, va desencadenar una reacció en tots els camps, de la qual la literatura sobre les multituds i la seua continuació en el corrent elitista de la societat de masses és una bona mostra. Sense dubtes, amb el suport d'un fantasma revolucionari, massa vegades albirat —i d'altres materialitzat—, l'espai públic es va obrir institucionalment a nous actors.

Ara bé, altres processos coetanis que impacten en l'espai públic de comunicació i, especialment, en l'esfera pública institucional, el resignifiquen i el situen amb unes característiques jutjades generalment de manera negativa (Cohen i Arato, 2000). La nòmina dels factors incidents és àmplia i coneguda, tot i que, lògicament, difereix segons les visions; amb tot, la construcció de l'espai social producte de la permeabilització entre societat civil i estat, la burocratització, el protagonisme de la funcionalitat estructural sobre altres criteris i, pel nostre cas, la transformació de la premsa política a un model comercial de masses, són els més comunament admesos.

És així com, per a la major part de la literatura especialitzada normativa, l'espai públic dels estats nació, en relació amb l'esfera pública, entra en el segle xx ferit i en decadència. Per això, el major esforç d'aquella se centra en redescriure'l en els nous contextos socials, en gran manera, amb una finalitat reconstructiva, que oscil·la entre la radicalitat i l'assumpció d'allò que és possible.

4.2. *Espai públic i mitjans de comunicació*

L'extensió de la comunicació suscitada pels mitjans de comunicació col·lectiva suposa la plataforma privilegiada de publicació dels fets, actuacions i judicis. Per aquest motiu, espai públic i mitjans de comunicació s'imbricaran de manera definitiva en les societats àmplies i complexes, on ni la interacció ni l'experimentació no poden abraçar una cognició funcional i, a la vegada, exigida. Així, els mitjans de comunicació adquirixen a poc a poc la funció de representar la realitat, una qualitat fona-

mental que els convertix en l'escenari de representació/construcció de la realitat social (Luhmann, 2000).

És clar que l'espai públic no s'esgota en l'àmbit dels mitjans, però la institucionalització de la comunicació pública a través d'aquells comporta que posseïsquen l'interruptor que atorga la publicitat.

Des d'un principi, la publicitat política requereix la premsa per a la seua factualitat, cosa que constituïx un primer estadi d'evolució conegut com a *premsa política*. Per no insistir més en el procés, bastant explicat, diversos canvis socials al segle XIX suposaran un brou de cultiu perquè els mitjans operen en el marc d'una segona etapa, la premsa comercial de masses, en el qual se'n redefinirà tant l'actuació com les conseqüències.

No cal perdre de vista, per la seua significativitat actual, l'evolució descriptiva que el mateix Habermas assenyala de la publicitat literària, ja que en el seu marc es passa d'un públic culte a un públic consumidor de cultura (Habermas, 1994). Amb lògica, i en l'àmbit ja acceptat del mercat comunicatiu, la comunicació passa a ser una mercaderia que redefinix la publicitat en comercial i, per tant, amplia explícitament i implícitament la categoria d'allò que és públic a vessants temàtiques, o directament a temes que transcendixen l'interès general.

La privadesa, posada al descobert al carrer, a les places i, en general, als espais de sociabilitat dels àmbits socials petits a través de la comunicació interpersonal, troba també en els mitjans una plataforma d'extensió sota el *logos* del mercat, tan assumit funcionalment com normativament criticat.

Al seu torn, la institucionalització definitiva de la comunicació comporta la necessitat del coneixement tècnic del procés per a col·locar els interessos, privats o no, en l'òrbita del debat públic i aconseguir la seua justificació i darrera legitimació. Per això, les institucions, de tota naturalesa, es doten d'assessors, relacions públiques, tècnics en comunicació, que, amb el suport complementari de la investigació, «venen» els seus productes en el marc de la publicitat comercial.

Malgrat que les condicions basals es mantinguen, es poden constatar dos moments evolutius més en els mitjans de comunicació que, com la sedimentació, no eliminen els anteriors sinó que conviuen augmentant-ne la complexitat resultant. Coincidim amb Miège quan plasma la necessitat d'integrar en l'anàlisi, per una banda, la popularització —i les seues conseqüències— dels mitjans audiovisuals, en especial de la televisió, i, per l'altra, l'apoderament, a finals dels anys setanta, de les tècniques de gestió d'allò que és social per organitzacions (Miège, 1998). I, per aquesta reflexió, no es pot deixar de banda un altre model, com és Internet com a plataforma d'abast mundial.

En aquests darrers moments evolutius de l'espai dels mitjans, es reconfigura el rol comunicatiu dels actors des de les diferents perspectives

que oferix la juxtaposició de models, vinculat alhora a la complementarietat del binomi global/local. Per una banda, l'espai local¹⁵ apareix estratificat entre qui produïx els missatges i discursos –i, per tant, hi té accés– i qui hi assistix com a audiència. Sense ànim d'incidir en el debat, aquesta diferenciació no remet a una concepció massiva i homogènia de la societat, sinó a un accés diferencial, i per tant dominat, a la producció de discursos socials de referència en els àmbits dels estats i dels components d'aquests.

Per altra banda, a l'espai mundial es torna a produir una estratificació en els mateixos termes, però, coherentment amb la juxtaposició de models, ja només amb la presència institucionalitzada dels actors que en la pràctica dominen la producció discursiva en els seus àmbits locals. Així, a la societat es distingixen les elits que tenen un rol comunicativament actiu, és a dir, són productors de comunicació col·lectiva, de les que assisteixen com a audiència. D'aquesta manera, els espais públics de referència s'articulen tot replegant els *inputs* de cada àmbit –local i global– de manera complementària. Malgrat la seua aparent contradicció, res no impideix que a l'Índia es reconstruísca el referent d'una societat estructurada en castes consumint les hamburgueses de McDonald's.

Com s'observa, ambdós són àmbits de permeabilitat mútua que s'interinflüixen recollint la seua diversitat interna. Dins de l'hegemonia que mantenen els discursos del Primer Món en la societat global i dels sectors dominants en la local, encara queden espais *per als altres* discursos, encara que a vegades siguen presentats pels mitjans seguint la lògica de la publicitat comercial, és a dir, més com a modes que com a propostes de debat en la conformació dels significats socials. Des del moviment originari ecologista fins a les filosofies orientals hi ha un bon ventall d'exemples.

En aquest punt, es fa necessari atendre al concepte de *públic* i situar-lo coherentment en el context actual. La noció de *públic* que freqüentment apareix com a subjecte de l'espai públic és el políticament actiu i té el seu referent en el model de la premsa política, en el qual s'atenen i es debaten temes d'aquesta naturalesa.¹⁶

Ara bé, l'evolució dels models dels mitjans i la seua incardinació amb l'espai públic dificulten unes conclusions descriptives en aquest sentit. Per una banda, les característiques de la participació, aplicades als subjectes reconeguts com a políticament actius, van canviar en el model de la premsa de masses, fet que ja va descriure Mills (1973) amb una força aclaparadora. En la base de la societat de públics i la societat de masses que ens presenta Mills està el salt d'una comunicació participant dialogada a una comunicació diferencial mediada. Amb tot, cal incidir que la

15. Utilitzem ací *espai local* amb un sentit de *part del global*.

16. Es pot trobar en el tractament d'Habermas (1994), Wolton (1992) i Touraine (1992), per posar exemples diferents.

societat de públics no deixa de ser un tipus ideal, ja que els públics, en l'ús estricte al qual es referix, estan compostos per un cercle concret de la societat i el model no descriu en absolut la generalitat dels processos, només els instituïts. Així, doncs, ni ara ni abans no ha existit una manera tal de producció de significats polítics d'abast general.

Si bé en l'època de la premsa política públic i audiència ja trobaven punts de confusió —públic lector com a públic polític—, aquesta relació es transforma en identificació en el pas a la premsa de masses i conseqüents estadis. En efecte, els mitjans, fonamentalment la televisió, pel seu abast real i per la seva naturalesa, exercixen de constructors de realitat social, amb la derivació en l'experiència dels subjectes que assisteixen al procés (Peters i Rothenbuhler, 1996). Seria tan absurd en aquest camp desestimar la influència de les sèries de dibuixos animats en l'audiència infantil com reduir els avatars matrimonials de Carles d'Anglaterra i Lady Di a una qüestió de xafardeig de les masses; seria tan cec no observar la derivació constructora de realitat de la CNN com girar el cap a la factoria de Hollywood.

És clar que el públic, confós entre l'audiència, no satisfà les exigències normatives; també, que aquesta és la matèria primera amb la qual es compta i que pot ser el germen del que s'ha de construir, com assenyala Dahlgren (1997: 263).

4.3. Espai públic mundial: «sorry, space under construction»

Un cop d'ull superficial a l'espai públic mundial mostra dinàmiques constructives paral·leles a les que va protagonitzar la conformació, encara en lluita, de l'espai públic local/estatal. Igual que va succeir amb aquella refeudalització de la societat (Habermas, 1994), assistim al drama, o a la comèdia, segons es veja, de la representació a l'espai públic mundial. Amb molt, els tràgics successos de l'11 de setembre de 2001 no han sinó enfortit aquesta conjuntura, amb un George W. Bush en un paper públic en tots els sentits ací emprats.

L'espai públic estatal de les societats liberals va tardar a obrir-se a la veu discursivament contradictòria dels desfavorits pel sistema, els quals no trobaven canals institucionalitzats per a participar en el debat públic. L'espai públic mundial també exterioritza aquesta constant, dominat per unes institucions representatives amb una base d'interessos compartits, entre les quals, potser, l'Assemblea General de l'ONU aparega com una esclatxa discrepant.

L'empenta d'altres moviments socials, diguem-ne *alternatius*, per a incidir en la construcció de significacions és, a poc a poc, més palesa. Per això, s'ha reproduït la manifestació del conflicte, existent, per altra

banda, a través de les mateixes tècniques de protesta que van caracteritzar bona part del segle XIX. D'aquesta manera, els moviments antiglobalització, amb un discurs construït, erràtic o no, han estat reduïts a conculcadors de l'ordre polític, per comparació a les antigues multituds. Comunicativament parlant, i al marge de tota pretensió laudatòria o crítica, aquesta forma, com aleshores, ha suposat la cerca de canals participatius que rodejaren els institucionalitzats, clarament tancats. L'atenció que hui aconseguix Porto Alegre, en contraposició a Davos, tot i que diferencial, no és fruit d'una concessió graciosa, sinó de la lluita per a fer-se un lloc en el debat.

De nou podem reiterar la mateixa idea: sens dubte, l'espai públic no conclou en els mitjans. Ara bé, si les seues llançadores d'extensió comunicativa ja eren quasi necessàries en els espais amplis dels estats, en la societat mundial esdevenen imprescindibles. Tanmateix, ací hi ha un peatge que tota institució o organització que pretenga accedir a aquesta plataforma ha de pagar. Els mitjans tenen una lògica actuant, unes rutines i uns valors notícia que regixen el seu mode d'operar. Aquestes regles han de ser observades per tot actor, ja que, altrament, la seua actuació seguiria quedant en l'obscuritat, per molt pública que fóra.

Altra vegada, doncs, el coneixement tècnic i la participació dels experts en comunicació es convertixen en requisits indirectes. Pot ser que siguin les ONG i altres moviments socials els que hagen après més ràpidament aquesta lògica; ho demostren paradigmàticament. Possiblement, unes declaracions aïllades sobre un abocament tòxic al mar no siguin notícia i, per tant, el fet no passe a esdeveniment; l'encadenament d'uns activistes a una nau sí ho és. Encara queda en la retina del món la representació mediàtica que va suposar la marxa zapatista com a mètode de reclam d'atenció, dins de la lògica comercial de masses.

El perill, tot i que és clar, potser haurà de ser assumit per aquests actors: la concentració d'atenció i del debat sobre la representació en detriment de la causa que la motiva. Amb tot, i amb una certa retrospectiva, sembla que aquests arguments s'han introduït finalment en el debat públic mundial, encara que continuen sent tractats d'*alternatius*.

Per altra banda, tot assenyala que la praxi constructora de les determinacions mundials segueix la filosofia pròpia del model liberal. Aquest fet no pot estranyar si es té en compte l'espai mundial com una complementarietat projectiva dels estats, amb la qual cosa es fa valdre el model intern imperant. Sembla clar que la participació en el debat públic als diferents fòrums institucionalitzats i legitimadament actius no s'exercix amb una consciència comuna, sinó amb la d'aconseguir l'interès general a través de la defensa negociada dels interessos propis.

En el panorama mundial, aquests apareixen representats pels estats, i, com a motiu de la complementarietat, dels interessos dominants in-

terns, als quals s'ha d'afegir la confusa (per no explicitada) imbricació de les empreses transnacionals, que actuen com un dels principals motors constructius. L'actualitat ens oferix tal casuística exemplar que es fa innecessari detallar-la; des del plànol regional mundial amb la construcció de la Unió Europea fins a les cimeres mundials sobre diversos temes (de les quals es pot rescatar, per manifesta, l'actitud dels Estats Units sobre el canvi climàtic) hi ha un gran ventall on detindre's.

La lògica actuant de la societat món s'emmarca en el funcionalisme prototípic de les societats complexes avançades. La conservació funcional de la societat és el camp de joc dels actors legitimats, encara que la seua actuació sistèmica siga en ocasions irracional.¹⁷ L'actuació dels sistemes es vincula al present desatenent el futur, que encara queda intransparent.

Òbviament, aquest sistema de la societat, protegit amb càmfora, respon a una parcialitat comprensiva, tot i que aquesta detenta el poder institucional. La multidimensionalitat de la societat món, tanmateix, és difícilment reductible a un discurs retòric autolegitimador. La irritació de l'entorn ha desembocat en greus conflictes que, de nou, apareixen tan sols com una aposta del present. Fins quan es podrà mantenir aquesta irritació en un espai públic institucional constret ho marcarà aparentment la mateixa salvaguarda de la funcionalitat, encara que açò supose, altra vegada, un àmbit evolutiu de les estructures socials.

Amb tot, queda un aspecte de dubte en l'anàlisi de l'espai públic mundial que abunda en la tesi constructivista. L'espai públic polític dels estats nació es constituïx com la instància crítica de la societat civil respecte al poder públic, encarnat en l'Estat. Tot i que estomacat pels canvis posteriors, aquest atribut es manté normativament com a requisit democràtic. Traslladat a l'àmbit internacional, el problema és identificar l'Estat mundial.

Seria reduccionista assenyalar els Estats Units en aquesta funció, tot i integrar la seua situació de privilegi en l'ordre mundial. Al seu torn, seria il·lusori observar aquesta capacitat en l'ONU, ni tan sols en el seu Consell de Seguretat. La manca d'un referent clar dificulta el destí interlocutor comunicatiu de la societat, la qual llença feblement els seus missatges a un ens encara abstracte.

Relacionat amb aquest punt, la societat mundial apareix així com una reunió d'individus més que de ciutadans. No és casual que la major part dels temes de debat institucionals tinguen a veure amb la primera vesant, mentre que la segona s'esbiaixa. No obstant això, l'espai públic no

17. Utilitzem el sentit d'*irracionalitat sistèmica* prestat per Niklas Luhmann com la incapacitat dels sistemes de controlar les seues intervencions a l'entorn d'acord amb les repercussions sobre si mateix.

reunix individus, sinó ciutadans, com a pertanyents a una comunitat política, tot i utilitzar laxament aquest tret.

Repleguem per concloure la normativitat esmentada a l'inici d'aquesta part. L'espai públic mundial està en fase de construcció, sí, però, pel que sembla, els plànols no estan acabats.

Bibliografia

- ADORNO, TH.; HORKHEIMER, M. (1981). «La industria de la cultura». A: CURRAN, J.; GUREVITCH, M.; WOOLLACOT, J. *Sociedad y comunicación de masas*. Mèxic D. F.: Fondo de Cultura Económica.
- Anuario EL PAÍS* (1990-2001). Madrid.
- Anuario Internacional CIDOB* (1990-2001). Barcelona.
- ARENDT, H. (1993). *La condición humana*. Barcelona: Paidós.
- ARIEL DEL VAL, F.; MORARU, V.; ROCA, J. M. (1999). *Política y comunicación*. Madrid: Los libros de la catarata.
- ATTINÀ, F. (2001). *El sistema político global. Introducción a las relaciones internacionales*. Barcelona: Paidós.
- BAILIN, A. (2001). «From Traditional to Institutionalized Hegemony». A: *G-8 Governance* [en línia]. Núm. 6. <<http://www.g7.utoronto.ca/g7/governance/index.htm>> [Consulta: 4 febrer 2002]
- BALIBAR, E. (1991). *Raza, nación y clase*. Madrid: IEPALA.
- BARRY, T. (2000). «G-8/G-7 and Global Governance». A: *Foreign Policy In Focus* [en línia]. Vol. 5. Núm. 23. <http://www.fpif.org/briefs/vol5/v5n23g8g7_body.html> [Consulta: 10 febrer 2002]
- BAYNE, N. (2000). «The G-8 and the Globalisation Challenge». A: *Academic Symposium G-8. New Directions in Global Governance? G-8's Okinawa Summit* [en línia]. <<http://www.g7.utoronto.ca/g7/scholar/bayne2000/htm>> [Consulta: 11 gener 2002]
- BERNAL ALARCÓN, P. (2001). «Debates en torno a la comunicación política en Internet». *Signo y pensamiento* [Bogotá], núm. 38 (XX), p. 11-23.
- BERRIO, J. (2000). *La comunicació en democràcia*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona; Castelló: Universitat Jaume I; Barcelona: Universitat Pompeu Fabra; València: Universitat de València.
- (2001). «Les relacions comunicatives en els diferents àmbits socials». *Anàlisi* [Bellaterra], núm. 26, p. 27-50.

- CASTELLS, M. (1998). *La era de la información. Sociedad, economía y cultura. Vol. 2: El poder de la identidad*. Madrid: Alianza.
- (2001). *Reflexiones sobre Internet, empresa y sociedad*. Madrid: Areté.
- CHIRIBOGA, M. «Las ONG y el Foro Económico Global de Davos». A: *ALOP (Asociación Latinoamericana de Organizaciones de Promoción)* [en línea]. <<http://www.alop.or.cr/geraldocs/davosMCh.htm>> [Consulta: 16 febrer 2002]
- COHEN, J.; ARATO, A. (2000). *Sociedad civil y teoría política*. Mèxic D. F.: Fondo de Cultura Económica.
- Commision on Global Governance* [en línea]. <<http://www.cgg.ch/>> [Consulta: 5 febrer 2002]
- CURRAN, J.; MORLEY, D.; WALKERDINE, V. [comp.] (1998). *Estudios culturales y comunicación*. Barcelona: Paidós.
- DAHLGREN, P. (1997). «El espacio público y los medios ¿Una nueva era?». A: VEYRAT-MASSON, I.; DAYAN, D. *Espacios públicos en imágenes*. Barcelona: Gedisa, p. 245-268.
- DAYAN, D. [comp.] (1997). *En busca del público*. Barcelona: Gedisa.
- DORFMAN, A.; MATTELART, A. (1974). *Para leer al pato Donald*. Mèxic D. F.: Siglo XXI.
- FERGUSON, M.; GOLDING, P. [ed.] (1998). *Economía política y estudios culturales*. Barcelona: Bosch.
- GARAVOGLIA, G.; PADOAN, P. C. (1994). «The G-7 Agenda: Old and New Issues». A: *The International Spectator*. Vol. 29. Núm. 2. *University of Toronto G-8 Information Centre* [en línea]. <<http://www.g7.utoront.../scholar/garavoglia1994/garabod.htm>> [Consulta: 11 gener 2002]
- GRANDI, R. (1995). *Texto y contexto en la comunicación de masas*. Barcelona: Bosch.
- GREENPEACE (2001). *Recomendaciones y propuestas generales de Greenpeace para la 4ª Conferencia Ministerial de la Organización Mundial de Comercio* [en línea]. <<http://www.greenpeace.es/Qatar/qatar0.htm>> [Consulta: 19 febrer 2002]
- GUÉHENNO, J. M. (2000). *El porvenir de la libertad*. Barcelona: Paidós.
- HABERMAS, J. (1994). *Historia y crítica de la opinión pública*. Barcelona: Gustavo Gili.
- (1999). *La inclusión del otro*. Barcelona: Paidós.
- HERMAN, E. S.; MCCHESENEY, R. W. (1999). *Los medios globales*. Madrid: Cátedra.

- JONES, D. E. (2001). «Democràcia, comunicació i negoci. El creixement desmesurat de la concentració econòmica». *Trípodos* [Barcelona], núm. 10, p. 85-104.
- (2002). «Catalunya com a espai comunicatiu autònom». *Idees* [Barcelona]. [En premsa]
- KERBO, H. R. (1998). *Estratificación social y desigualdad*. Madrid: McGraw-Hill.
- KHOR, M. (2001). «El prelude de Doha: un proceso manipulado y sin transparencia». *Revista del Sur*, núm. 121-122 [en línia]. <<http://www.revistadelsur.org.uy/revista.121-122> [Consulta: 15 gener 2002]
- KINSLEY, M. (2002). «Una guía para el <globolog>». *El Mercantil Valenciano*, 10 febrer 2002, p. 2.
- LUHMANN, N. (2000). *La realidad de los medios de masas*. Rubí: Anthropos.
- LYONS, G. M.; MASTANDUNO, M. (1993). «Intervención estatal, soberanía de los estados y futuro de la sociedad internacional». *Revista Internacional de Ciencias Sociales* [Barcelona], núm. 138.
- MAHERZI, L. (1999). *Informe Mundial sobre la Comunicación (Los medios frente al desafío de las nuevas tecnologías)*. Madrid: UNESCO: Acento Editorial: Fundación Santa María.
- MARTÍN BARBERO, J. (1987). *De los medios a las mediaciones*. Barcelona: Gustavo Gili.
- MCBRIDE, S. (1980). *Many Voices, One World*. Nova York: UNESCO.
- MIÈGE, B. (1998). «El espacio público: más allá de la esfera política». A: GAUTHIER, G.; GOSSELIN, A.; MOUCHON, J. [comp.]. *Comunicación y política*. Barcelona: Gedisa, p. 44-59.
- MILLS, C. W. (1973). *La élite del poder*. México D. F.: Fondo de Cultura Económica.
- MONTERO, M. D. (2001). «Mundialización y construcción de la opinión pública». *Análisi* [Bellaterra], núm. 26, p. 103-119.
- MONZÓN, C. (1987). *La opinión pública*. Madrid: Tecnos.
- MORAGAS, M. (1981). *Teorías de la comunicación*. Barcelona: Gustavo Gili.
- MURCIANO, M. (1992). *Estructura y dinámica de la comunicación internacional*. Barcelona: Bosch.
- NAIR, S. (2002). «Después de Porto Alegre». *El País*, 12 febrero 2002, p. 11.

- NÖELLE-NEUMANN, E. (1995). *La espiral del silencio*. Barcelona: Paidós.
- NÚÑEZ DE PRADO, S.; MARTÍN DÍEZ, M. A. (1996). *Estructura de la comunicación mundial*. Madrid: Universitas.
- PETERS, J. D.; ROTHENBUHLER, E. (1996). «Más allá del temor a las imágenes». A: VEYRAT-MASSON, I.; DAYAN, D. [ed.]. *Espacios públicos en imágenes*. Barcelona: Gedisa, p. 27-46.
- PETRAS, J. (2001). «La revolución de la información, la globalización y otras fábulas imperialistas». *Voces y culturas* [Barcelona], núm. 17, p. 67-76.
- QUIRÓS, F. (1998). *Estructura internacional de la información*. Madrid: Síntesis.
- RIECHMANN, J.; FERNÁNDEZ BUEY, F. (1995). *Redes que dan libertad. Introducción a los nuevos movimientos sociales*. Barcelona: Paidós.
- SANCTON, T. (2001). «Cuando el patriotismo se impone a la información». *El País Domingo*, 9 diciembre 2001, p. 4-5.
- SCHMUCLER, H.; MATA, M. C. [coord.] (1992). *Política y comunicación*. Córdoba (Argentina): Universidad Nacional de Córdoba, Catálogos.
- SENNETT, R. (1978). *The Fall of Public Man*. Nova York: Vintage Books.
- SINCLAIR, J. (2000). *Televisión: comunicación global y regionalización*. Barcelona: Gedisa.
- STANCO, T. (2001). *Presentación ante el Banco Mundial sobre el software libre* [en línea]. <<http://www.attacmadrid.org/d/1/020124softwarelibre.html>> [Consulta: 26 gener 2002]
- TOURAINÉ, A. (1992). «Comunicación política y crisis de la representatividad». A: FERRY, J. M. [et al.]. *El nuevo espacio público*. Barcelona: Gedisa, p. 47-56.
- VIÑAS, Á.; YÁÑEZ-BARNUEVO, J. A. (1996). «Cincuenta años de Naciones Unidas: un balance». A: *Anuario Internacional CIDOB 1995*. Barcelona: CIDOB.
- WALLERSTEIN, I. (1974). *The Modern World System*. Nova York: Academic Press.
- WOLTON, D. (1992). «La comunicación política: construcción de un modelo». A: FERRY, J. M. [et al.]. *El nuevo espacio público*. Barcelona: Gedisa, p. 28-46.
- WORLD TRADE ORGANIZATION SINGAPORE MINISTERIAL (1996). *Ministerial Declaration, adopted on 13 December 1996* [en línea]. <http://www.wto.org/english/thewto_e/min96_e/wtodec_e.htm> [Consulta: 15 febrer 2002]

WORLD TRADE ORGANIZATION (1999). *3rd WTO Ministerial Conference: Top 10 reasons to Oppose the World Trade Organization? Criticism, yes... misinformation, no!* [en línia]. <http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min99_e/english/misinf_e/00list_e.htm> [Consulta: 15 febrer 2002]